

Кримінальні покарання в Україні.

Статистичний огляд „Кримінальні покарання в Україні” містить дані про кримінальне судочинство, про застосування кримінальних покарань та їх виконання, про структуру різних видів покарань, їх тенденції та особливості застосування, по деяких параметрах – за останні двадцять років, що дозволяє скласти уяву про існуючі тенденції у боротьбі зі злочинністю, оцінити здобутки в гуманізації сфери кримінальних покарань.

Кримінальні покарання в Україні.

© Букалов О., 2007 р

Статистичний огляд „Кримінальні покарання в Україні” містить дані про кримінальне судочинство, про застосування кримінальних покарань та їх виконання, про структуру різних видів покарань, їх тенденції та особливості застосування, по деяких параметрах – за останні двадцять років, що дозволяє скласти уяву про існуючі тенденції у боротьбі зі злочинністю, оцінити здобутки в гуманізації сфери кримінальних покарань.

В огляді використані дані Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України, а також Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Огляд підготовлений громадською правозахисною організацією „Донецький Меморіал” за участю фахівців Пенітенціарного Товариства України та розрахований на працівників міліції, судів, кримінально-виконавчої системи, прокуратури, науковців, а також фахівців у сфері боротьби з кримінальною злочинністю, журналістів, громадські організації.

Видання здійснено за підтримки Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

ПЕРЕДМОВА

В Україні щороку притягуються до кримінальної відповідальності близько 200 тис. осіб. Біля чверті з них – майже 50 тис. осіб – отримують покарання у вигляді позбавлення волі. До того ж в установах виконання покарань перебуває близько 160 тис. осіб, з них більше 1400 засуджені до довічного позбавлення волі. Сфера кримінальних покарань та боротьби з кримінальними злочинами охоплює помітну частку суспільного життя. Натомість доволі мало існує аналітичних досліджень, які б представляли тенденції у даній сфері, особливо у сфері виконання кримінальних покарань.

Громадська правозахисна організація „Донецький Меморіал” за участю фахівців Пенітенціарного Товариства України підготувала статистичний огляд „Кримінальні покарання в Україні”. Підготовка та видання огляду стали можливі завдяки сприянню та фінансовій підтримці агенції.

Цей огляд містить дані про застосування кримінальних покарань та їх виконання, про структуру різних видів покарань, їх тенденції та особливості застосування.

В огляді використані дані Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України, а також Державного департаменту України з питань виконання покарань. В підготовці розділу „Огляд законодавства” брали участь кандидати юридичних наук Михайло Мінаєв (Запоріжжя) та Ірина Яковець (Харків).

Зібрані в одному виданні статистичні відомості про кримінальні злочини, про кримінальне судочинство та про виконання покарань в останні роки, а по деяких параметрах – за останні двадцять років, дозволяють скласти уяву про існуючі тенденції у боротьбі зі злочинністю, від

слідкувати тенденції у застосуванні кримінальних покарань, оцінити здобутки в гуманізації сфери кримінальних покарань.

Автори огляду сподіваються, що він стане у пригоді працівникам міліції, судів, прокуратури, кримінально-виконавчої системи, науковцям, а також фахівцям у сфері боротьби з кримінальною злочинністю, журналістам, громадським організаціям.

Відгуки та зауваження щодо огляду можна надсилати за адресами amnesty@skif.net або **а/с 4836, Донецьк, 83092.**

Олександр БУКАЛОВ

голова Пенітенціарного Товариства України,
голова ради громадської правозахисної
організації "Донецький Меморіал"

ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА

Основний Закон України - **Конституція** – ухвалений у червні 1996 року. Ряд норм Конституції – згідно Перехідним положенням – набували чинності за п'ять років після її ухвалення, тобто з червня 2001 р. Зокрема, це стосується питання про те, хто схвалює рішення про застосування до затриманих запобіжних засобів. З червня 2001 року ці повноваження, як і передбачає Конституція, повністю перейшли від прокуратури до суду.

Конституція є базовим джерелом і юридичною основою розвитку законодавства, у тому числі і кримінально-виконавчого.

Новий **Кримінальний кодекс** (надалі – КК) ухвалений в Україні в квітні 2001 року і набув чинності з 1 вересня 2001 року. У новому Кримінальному кодексі введено декілька нових покарань, альтернативних позбавленню волі, зокрема, громадські роботи. Набагато більше стало статей, якими передбачена можливість застосування як альтернативи позбавленню волі покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Попри те, що ряд діянь був декриміналізований, Кримінальним Кодексом введена відповідальність за нові види злочинів. До Кодексу введено поняття «особливо тяжкі злочини», і це негативно відображається на практиці призначення покарань, оскільки за здійснення таких злочинів встановлюються суворіші покарання. У новому КК не стало інституту умовного засудження, посилені покарання за здійснення злочинів в співучасті, а також розширений перелік злочинів, за які громадяни несуть відповідальність з 14-річного віку.

Однією з позитивних новацій є включення до нового КК статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за тортури. Під тортурами в КК України розуміється умисне спричинення сильного фізичного болю або фізичних або моральних страждань шляхом нанесення побоїв, мук або інших насильницьких дій з метою схилити потерпілого або іншу особу вчинити дії, які суперечать їх волі. Це визначення тортур практично повністю відповідає їх визначенню в міжнародних документах.

Новий **Кримінально-процесуальний кодекс** в Україні все ще не прийнятий, щодо нього ведуться гарячі дебати. Тому поки діє старий КПК, ухвалений ще 28.12.1960 року, хоча і з численними змінами.

Закон України «Про судоустрій України» визначає правові засади організації судової влади і здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги до формування суддівського корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також інші питання судового устрою.

Кодекс адміністративного судочинства України, що набув чинності з 1 вересня 2005 року, дещо удосконалив процес оскарження дій або бездіяльності посадових і службових осіб органів влади, зокрема персоналу кримінально-виконавчої системи. Задачами адміністративного судочинства є захист прав, свобод і законних інтересів громадян від будь-яких порушень з боку органів і посадовців державної влади, до числа яких відноситься і персонал кримінально-виконавчої служби України. У адміністративному суді можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, за винятком деяких спеціально обумовлених випадків.

Закон України «Про попереднє ув'язнення» є основним законодавчим актом, який регламентує застосування запобіжного заходу «взяття під варту». При цьому підстави і порядок її обрання врегульовані КПК України. Закон України «Про попереднє ув'язнення» визначає місця такого ув'язнення, встановлює вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення, правовий стан осіб, узятих під варту, процедуру здійснення ними листування, допуску захисників, проведення побачень і телефонних розмов. У ньому також відображені питання обшуків арештованих і порядок їх звільнення у зв'язку із закінченням термінів розслідування справи.

Цей Закон не відповідає сучасним вимогам, проте на сьогодні не існує жодного проекту нової редакції Закону України «Про попереднє ув'язнення». Одним з основних недоліків названого закону є відсутність норм, які б регламентували питання громадського контролю (здійснення візитів) місць попереднього ув'язнення. Цей недолік, як свідчить практика, тісно пов'язаний із застосуванням тортур при утриманні осіб в попередньому ув'язненні.

Основним законом, який регулює порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, є **Кримінально-виконавчий кодекс України** (надалі – КВК). Він набув чинності з 1 січня 2004 року. Структурно КВК складається з двох частин – Загальної та Особливої, а також Прикінцевих положень. У нормах Загальної частини визначаються цілі і задачі кримінально-виконавчого законодавства; дія його в

часі і просторі; основні принципи виконання і відбування покарань; основи правового статусу засуджених; їх права та обов'язки; закріплюється система та види органів і установ виконання покарань; визначаються види та зміст контролю і нагляду за діяльністю органів і установ виконання покарань; закріплюються засади участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Норми Особливої частини визначають порядок та умови виконання окремих видів кримінальних покарань, підстави та порядок звільнення засуджених, здійснення контролю і нагляду за особами, звільненими від відбування покарань.

Питання виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, регулюються крім КВК ще й **Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, і здійснення контролю за особами, засудженими до таких покарань**. Ця Інструкція затверджена спільним наказом Департаменту і МВС України від 19 грудня 2003 р. за № 270/1560.

Новий КВК відрізняється від раніше діючого з 1970 р. **Виправно-трудового кодексу (ВТК)** наступними елементами:

- а) КВК визначає порядок і умови виконання всіх без виключення видів кримінальних покарань;
- б) вперше на законодавчому рівні закріплена система принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, а також змісту такого базового поняття, як «виправлення»;
- в) вперше в законі знайшли своє відображення права та обов'язку засуджених в розширеному вигляді;
- г) гуманізована система дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до засуджених;
- д) тривалість робочого часу для засуджених приведена до стандартів, встановлених на волі;
- е) збільшений розмір мінімальної житлової площі для засуджених (не менше 3 кв. м, а у виховних колоніях і колоніях, де тримаються жінки – не менше 4 кв. м.).

Вказаними положеннями оновлення КВК не вичерпується. Натомість, необхідно відзначити, що навіть невелика практика застосування КВК дозволила виявити в ньому цілу низку недоліків і упущень, які негативно впливають на ефективність діяльності органів та установ кримінально-виконавчої системи та вимагають негайного усунення. В Кодексі дуже детально регламентовані різні види режимів та їх елементи, порядок застосування до засуджених різних заохочувальних і каральних норм. Слід підкреслити, що більшість прогресивних норм носить характер декларацій, оскільки відсутні реальні механізми їх реалізації. Це стосується можливостей судового захисту прав засуджених, процедури подачі скарг та заяв (детальніше див. нижче) та деяких інших.

Низка положень КВК не узгоджена з іншими чинними актами національного законодавства. Це призводить до не завжди виправданої відомчої нормотворчості Департаменту. Таке становище помітно ускладнює процес забезпечення прав людини, оскільки більшість відомчих актів не виправдано звужує та обмежує їх обсяг. Наприклад, **«Перелік конфіденційної інформації, яка є власністю держави, в органах і установах виконання покарань, слідчих ізоляторах та навчальних закладах Державної кримінально-виконавчої служби України, і якій привласнюється гриф обмеження доступу «Для службового користування»**, положення якого у ряді випадків прямо суперечать Законам України «Про інформацію» та «Про державну таємницю». Цей Перелік затверджений наказом Департаменту № 248 від 19.12.2006 р., і згідно ньому гриф «Для службового користування» надається, зокрема, і тій інформації, **«володіння якої не ДАСТЬ можливості зацікавленій стороні ініціювати витік державної таємниці»**. Хоча за логікою документа він повинен попереджувати ситуацію, коли **«володіння... ДАСТЬ... можливість ініціювати...»** і так далі. До інформації з обмеженим доступом віднесені відомості про порядок організації та виконання указів Президента України про помилування засуджених; відомості, що містяться в проектно-кошторисній документації і т.д. Причини або мотиви віднесення подібних відомостей до інформації з обмеженим доступом невідомі.

Регламентація більшості питань життя засуджених зосереджена в **Правилах внутрішнього розпорядку** установ виконання покарань. Правила затверджені наказом Департаменту N 275 від 25 грудня 2003 року. Основні завдання Правил – **«конкретизувати окремі питання виконання і відбування кримінальних покарань у вигляді арешту, позбавлення і обмеження волі відповідно до вимог кримінально-виконавчого кодексу України. Правила обов'язкові для всіх арештних будинків, кримінально-виконавчих установ і спеціальних виховних установ»**. Вони, зокрема, встановлюють порядок застосування до засуджених засобів фізичної дії, спеціальних засобів і зброї; порядок облаштування установ виконання покарань (зовнішньої та внутрішньої огорож, контрольних пунктів, місць помешкання засуджених, інших приміщень); конкретизують процедуру реалізації засудженими своїх прав і т.п. Правила містять ряд обмежень для засуджених, доцільність яких або сумнівна, або не має раціонального пояснення. Наприклад, заборона засудженим вивішувати біля свого ліжка фотографії або ілюстрації та вирізки з журналів.

Прикладом відомчого акту, окремі положення якого порушують права засуджених і містять норми, які суперечать кримінально-виконавчому кодексу, є **Інструкція про перегляд кореспонденції**. Вона затверджена наказом департаменту № 13 від 25.01.2006 року. Згідно її положень, засуджені мусять подавати свою кореспонденцію для відправки до Європейського Суду працівникам установи в не запечатаному вигляді. У той же час КВК містить інші вимоги: такі поштові відправлення не підлягають перегляду і запечатуються засудженими у присутності посадовця установи. До того ж, дана Інструкція передбачає проставлення на конверті вихідної кореспонденції спеціального штамп, в якому вказується найменування установи виконання покарань. Така процедура порушує права осуджених на приватність.

Окрім цього, Правила внутрішнього розпорядку визначають, що листи, виконані тайнописом, шифром або із застосуванням інших умовностей адресатам не вручаються і знищуються. Подібне

становище створює умови для зловживань, коли, наприклад, можуть знищуватися листи засуджених зі скаргами на дії адміністрації.

Прикладом недосконалості законодавства та невдалої нормотворчості відомства існуючий механізм подання скарг та оскарження дій адміністрації установ виконання покарань. Його аналіз наведений нижче.

Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності установ і органів виконання покарань та їх посадових осіб (надалі – суб'єктів владних повноважень) є однією з найважливіших складових правового статусу засудженого й безпосередньо впливає з положень ст. 3 Конституції України (надалі – КУ).

Статтею 8 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВК) право на звернення із скаргами відповідно до законодавства віднесено до кола основних прав засуджених, незалежно від конкретних виду та міри покарання, що ними відбуваються.

У цій же статті зазначається коло органів та посадових осіб, до яких засуджені мають право звертатись із скаргами, а саме:

до адміністрації органів і установ виконання покарань;

до вищестоящих органів по відношенню до органів і установ виконання покарань;

до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

до Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій;

до суду;

до органів прокуратури;

до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Цей перелік охоплює всі можливі шляхи захисту засудженими своїх прав і законних інтересів.

Чинне кримінально-виконавче законодавство у загальному виді встановлює основи для реалізації права засуджених на звернення. Однак звертає на себе увагу те, що законодавець продовжує практику ігнорування права звернення засуджених до національних судів або, принаймні, віддає цьому далеко не перше місце. Про це свідчить наведений вище перелік, де суд зазначений після адміністрації органів та установ виконання покарань та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Таке ставлення законодавця до питання судового захисту засуджених не в повній мірі відповідає вимогам ст. 124 КУ, яка встановлює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі, а відповідно до ст. 55 КУ права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Тому якщо для пересічної людини судовий захист є доступним та найбільш ефективним, то для засуджених осіб він залишається майже недоступним.

Загальний порядок звернення громадян із скаргами до органів влади, їх посадових та службових осіб встановлений Законом України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 року (надалі – Закон про звернення). Відносини щодо подання скарг засудженими в повній мірі охоплюються сферою дії цього Закону, з особливостями, передбаченими кримінально-виконавчим законодавством.

Безпосередньо питання відправлення та отримання кореспонденції засудженими, регулюються ст. 113 КВК, п. 45 *Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань* (надалі – Правила) та *Інструкцією з організації перегляду кореспонденції осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах*, затвердженою наказом Департаменту від 25 січня 2006 року № 13 (надалі – Інструкція).

Відповідно до цих законодавчих актів письмові звернення засуджених направляються за належністю через адміністрацію установ виконання покарань. Уявляється, що відсутність безпосередньої вказівки на можливість звернення засудженого до суду, в першу чергу з питань, пов'язаних з поведінням з ними, є істотним недоліком Правил. Тому посилення в них на можливість звернення засуджених до державних організацій виправдано тлумачити в широкому розумінні як можливість звернення і до органів правосуддя.

При цьому таке звернення має відповідати вимогам відповідного процесуального закону, жоден з яких, до речі, не припускає можливості супроводження звернення до суду листом від особи, яка притягається як сторона у справі. У зв'язку з цим існуюча норма про те, що звернення засудженого до державної організації адміністрація установи має обов'язково супроводжувати своїм листом із поясненнями, у випадку звернення засудженого до суду може використовуватися адміністрацією для обмеження можливості звернення до суду. Такий стан доповнюється тим, що практично відсутні дієві механізми контролю сумлінності дій адміністрації.

Засуджені також позбавлені права надсилати свої звернення до суду конфіденційно, адже відповідно до п. 1.5 *Інструкції* переглядові не підлягає листування засуджених та осіб, узятих під варту (а, отже, і скарги та пов'язані з ними документи), з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Європейським судом з прав людини, а також іншими відповідними органами міжнародних організацій та прокурором, і листи до них не пізніше як у добовий строк надсилаються за належністю або вручаються засудженим чи особам, узятим під варту. Листування із судом до цього особливого переліку не входить..

Щодо звичайних листів, то абз. 8 п. 45 *Правил* встановлює імперативне правило про те, що звернення, подані в письмовому вигляді, реєструються у канцелярії установи і не пізніше як у триденний строк відправляються адресатам. Усні звернення реєструються у журналі приймання засуджених з особистих питань. Адміністрація установи повинна забезпечити безумовне виконання вимог Закону про звернення громадян та інших нормативно-правових актів, що регламентують роботу зі зверненнями громадян, і несе відповідальність за їх порушення. Проте дієва процедура виявлення можливих порушень відсутня.

Жодним законодавчим актом не передбачається певний спеціальний порядок звернення засуджених до суду за захистом своїх прав і законних інтересів, порушених протягом відбування

покарання. Тому важливим є визначитись, наскільки загальні норми щодо судового захисту прав людини і громадянина придатні до використання засудженими.

З 1 вересня 2005 року будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, можуть оскаржуватися згідно Кодексу адміністративного судочинства України (надалі – КАС). Будь-які звернення до суду засуджених з приводу порушення та поновлення їх прав і законних інтересів суб'єктами владних повноважень підчас відбування покарання мають розглядатись в порядку адміністративного судочинства, за винятком окремих спеціальних випадки.

Адміністративні позови засуджених мають розглядатись судами за місцезнаходженням установи виконання покарань, в якій перебуває засуджений-позивач. Однак подальше дослідження можливості реалізації засудженими права на звернення до суду змушує стверджувати про те, що така можливість залишається суто теоретичною через те, що адміністративне судочинство здійснюється у певному процесуальному порядку, дотримання якого при поданні адміністративного позову засудженим або значно ускладнюється, або є неможливим.

Це виражається, зокрема, у такому.

1. Адміністративний позов має подаватись у певній формі та з дотриманням вимог ст. 104-107 КАС, що потребує від позивача досить глибокого знання та розуміння особливостей розгляду публічно-правових спорів в порядку адміністративного судочинства, навиків складання адміністративних позовів.

2. Розгляд адміністративної справи побудований на принципі змагальності, який вимагає від сторін самостійних ініціативних дій з надання суду доказів в обґрунтування своєї позиції. Це є їх обов'язком. Для особи, що відбуває покарання, цей обов'язок є фактично таким, що не може бути виконаний через особливості умов та порядку відбування того чи іншого покарання. Засуджений не має можливості збирати письмові та речові докази, забезпечити явку свідків у судові засідання тощо.

3. Розгляд адміністративної справи передбачає особисту присутність сторін. Враховуючи режим ізоляції від суспільства в установі виконання покарань, така присутність є неможливою, оскільки жодний акт кримінально-виконавчого законодавства не передбачає можливість та порядок доставляння засудженого у судові засідання, якщо це не засідання з розгляду питань кримінального чи кримінально-процесуального характеру.

Щоправда, КАС надає позивачу право заявити про можливість розгляду справи за його відсутності, однак в такому випадку ефективність звернення засудженого до суду значно знижується, тому що засуджений позбавляється реальної можливості надати особисті пояснення та оперативно здійснювати ті чи інші процесуальні дії. До того ж виглядає навіть теоретично неможливою присутність позивача-засудженого в адміністративному суді апеляційної інстанції, оскільки апеляційні адміністративні суди діють на рівні регіонів і в багатьох випадках дуже віддалені від місця проживання (перебування) сторін.

Варто зважити на норму, передбачену ч. 2 ст. 71 КАС: в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дій чи бездіяльності покладається на відповідача, якщо він заперечує проти адміністративного позову. З огляду на наведені вище перепони у реалізації права засудженого на звернення до суду, така норма все одно виглядає доволі декларативною, адже ані КВК, ані Правила, ані Інструкція не передбачають окремо обов'язкового перегляду чи не перегляду кореспонденції засуджених, адресованої суду.

За відсутності спеціальної норми необхідно застосовувати загальну, передбачену ч. 3 ст. 113 КВК: кореспонденція, яку одержують і відправляють засуджені, підлягає перегляду. Але це є, як мінімум, нелогічним, оскільки створюються умови, коли звернення до прокуратури не підлягають перегляду, а звернення до суду (органу правосуддя!) підлягають.

Те, що законодавець та Департамент «забули» спеціально врегулювати це питання, може свідчити про те, що держава не розглядає серйозно необхідність забезпечення реалізації засудженими права на звернення до суду і не очікує, що такі звернення будуть подаватись на практиці. Вочевидь, таке ставлення до цього питання пояснюється багаторічною практикою минулого, яка сформувала відповідний менталітет як у осіб, що відбувають покарання, так і у адміністрації установ виконання покарань, і цей менталітет не включає суд до кола органів, що можуть відновити порушені права та законні інтереси засуджених. До цього слід додати, що кримінально-виконавче законодавство не передбачає обов'язку адміністрацій установ виконання покарань інформувати засуджених про можливість оскарження її рішень, дій чи бездіяльності до суду, роз'яснювати порядок такого оскарження або хоча б надавати відповідну нормативну базу, інформувати про адресу та інші реквізити судів тощо.

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні відсутній реальний дієвий механізм реалізації права засуджених на звернення до суду за захистом своїх порушених прав та законних інтересів. Це виражається у тому, що ані кримінально-виконавче законодавство, ані процесуальні галузі законодавства не містять спеціальних норм, які б з врахуванням особливостей правового та фактичного становища осіб, засуджених до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, встановлювали порядок подання до суду та розгляду судом скарг. Загальних норм про порядок відправлення, розгляду та отримання засудженими кореспонденції, для регулювання розглядуваного питання явно недостатньо.

Окремо слід відзначити, що деякі аспекти порядку листування засуджених з Європейським Судом з прав людини (надалі – Суд) Сумнівною з точки зору справедливості та розумності виглядає норма п. 43 Правил про те, що відшкодування витрат за пересилання звернення, адресованого до Європейського суду з прав людини, проводиться, за незначними виключеннями, з коштів, які є на особистих рахунках засуджених. Ця норма значно звужує реальну можливість реалізації засудженими права на звернення до Суду, оскільки таке звернення пов'язане, як правило, із значними витратами, які більшості засуджених недоступні.

Слід також відзначити, що відсутність реальних механізмів реалізації права засуджених на звернення до суду не відповідає вимогам деяких міжнародно-правових актів, що регулюють ці питання.

Так, наприклад, Європейські мінімальні стандартні правила поводження із ув'язненими (надалі – ЄПП) розглядають судовий захист прав засуджених як один з декількох альтернативних шляхів оскарження засудженими рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Положення ЄПП, а також зміст Пояснювальної записки до них, свідчать про те, що їх автори досить гнучко і демократично підходять до встановлення якихось стандартних правил стосовно права засуджених на звернення до суду, віддаючи перевагу внутрішнім національним особливостям законодавства та практики європейських країн у цій сфері. Водночас підкреслюється те, що така кореспонденція має направлятися в запечатаному конверті, тобто без перегляду звернень адміністрацією установи виконання покарань, супроводження якимись листами, довідками тощо.

У той же час інші міжнародно-правові акти у більш імперативній формі висвітлюють розглядуване питання.

Так, відповідно до пп. 3 п. 35 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 року кожен в'язень повинен мати можливість звертатися до органів центрального тюремного управління, судової влади чи інших компетентних органів із заявами чи скаргами, зміст яких не повинен цензуруватися, але які повинні бути викладені у відповідній формі і передані передбачуваними каналами.

Відповідно до принципу 33 Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, прийнятих Резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року, також затримана або засуджена особа повинна мати можливість звернення до суду з питань неналежного поводження з нею з боку адміністрації установи.

З огляду на це, можна констатувати, що сучасний стан законодавства України, яким регулюється право засуджених осіб на оскарження в судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів та установ кримінально-виконавчої системи, їх посадових та службових осіб, не відповідає не лише вимогам Конституції України, а й нормам міжнародного права, обов'язковість яких для себе визнана Україною.

Разом з тим, можна констатувати, що відсутність реального механізму судового захисту засудженими своїх прав сама по собі не є перешкодою для звернення із скаргою до Суду, за умови дотримання інших умов прийнятності.

Відповідно до ч. 4 ст. 55 КУ, кожний має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. До таких міжнародних організацій та осіб можна віднести: Раду Європи, Організацію з безпеки та співробітництву у Європі, Верховного Комісара ООН з прав людини, Міжнародну Амністію тощо.

На даний час фактично усунуті законодавчі перешкоди у реалізації засудженими права на подання скарг до зазначених органів. Наведені вище витяги з Правил це підтверджують. Разом з тим не можна з твердою впевненістю говорити про ефективність таких звернень у справі захисту прав засуджених, оскільки це залежить від компетенції, повноважень та специфіки діяльності того чи іншого органу або уповноваженої особи.

Засуджені мають право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність адміністрації установ і органів виконання покарань до Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, до прокуратури та у відомчому порядку. Стаття 21 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року встановлює, що кожен може без обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Проте ефективність діяльності інституту Уповноваженого останніми роками піддається аргументованій та справедливій критиці. Фактично Уповноважений позбавлений дієвих засобів реагування на сигнали про порушення прав громадян, у тому числі засуджених, а їх скарги до Уповноваженого можуть стати ефективним засобом захисту лише у сукупності з іншими заходами.

Враховуючи можливості, які надає Закон про прокуратуру для здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, прокурорський нагляд покликаний бути чи не найбільш ефективним засобом захисту прав засуджених, порушених під час відбування покарань. Принаймні, прокуратура наділена для цього всіма повноваженнями. З урахуванням вже не раз згаданих вище вимог ст. 113 КВК та п. 45 Правил і п. 1.5 Інструкції, засуджені мають реальний механізм захисту своїх прав за допомогою звернення з відповідними скаргами до органів прокуратури. Разом з тим, ефективність такого захисту залежить не тільки від стану законодавства, а й від якості застосування прокуратурою наданих їй повноважень.

У КВК закладено правові основи оскарження рішень, дій чи бездіяльності установ і органів виконання покарань у відомчому порядку, і у статтях 8 та 107 КВК закріплене право засуджених на звернення із скаргами до адміністрації органів та установ виконання покарань, їх вищестоящих органів. Натомість звертає на себе увагу те, що у згаданих статтях не йдеться про право на звернення з такими скаргами «у випадку та у порядку, визначеному законом». Це означає, що оскаржені можуть бути будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, незалежно від того, чи передбачено це якимись спеціальними нормами.

Безпосередньо КВК не містить чіткої та детальної процедури подання та розгляду скарг засуджених, також не передбачена рівність сторін.

Так, КВК прямо передбачає право засуджених лише оскаржити:

- рішення посадової особи установи виконання покарання про накладення дисциплінарного стягнення (ч. 13 ст. 134);
- постанову начальника виправної колонії про стягнення матеріальних збитків, заподіяних державі під час відбування покарання (ч. 4 ст. 137).

Крім того, у ст. 107 КВК йдеться про те, що засуджені до позбавлення волі можуть звертатись із скаргами з питань, «що стосуються їх особисто», а у ч. 8 ст. 71 КВК зазначено, що пропозиції, заяви та скарги засуджених військовослужбовців (які відбувають покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні) розглядаються у порядку, визначеному законодавством.

Загальний порядок подання та розгляду скарг засудженими у відомчому порядку регулюється Законом про звернення та *Інструкцією про порядок розгляду звернень громадян, їх особистого прийому в органах і установах виконання покарань*, затвердженою наказом Департаменту від 04 травня 2002 року № 111 (надалі – Інструкція № 111).

В цілому Інструкція № 111 відповідає Закону про звернення та основним актам кримінально-виконавчого законодавства. Проте створити дієвий механізм належного розгляду та вирішення звернень засуджених і скарг може лише її суворе і неухильне виконання.

Таким чином, уявляється, що дієвість оскарження засудженими рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у відомчому порядку залежить не тільки й не стільки від стану кримінально-виконавчого законодавства, скільки від належного його дотримання відповідними органами і установами кримінально-виконавчої системи, їх посадовими і службовими особами.

Важливим та характерним елементом нормотворчості Департаменту є процедура визначення виду колонії, в якій осуджений відбуватиме покарання. Від такого розподілу залежить обсяг правообмежень, які застосовуються до засуджених в процесі відбування покарання. Раніше – з 1960 року і до ухвалення в 2001 році нового Кримінального кодексу України – вид установи виконання покарань визначав виключно суд. З 2001 року ця функція передана Департаменту і здійснюється на підставі *Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі*, яка затверджена наказом № 261 від 16.12.2003 р. Безпосередньо від колонії, де засуджений відбуватиме покарання, визначають Регіональні комісії, створені при кожному слідчому ізоляторі. До їх складу включені представники установ і регіональних управлінь. Подібні комісії існують в багатьох країнах, проте там їх функціональне призначення і процедура діяльності дуже відрізняються від аналогічних комісій в Україні. Українські комісії при визначенні виду колонії керуються, перш за все, формально-юридичними підставами, і не враховують дані про особистість засудженого, його бажання співробітничати з адміністрацією місць позбавлення волі, ступінь небезпеки для інших засуджених і персоналу та т.і. Головний недолік діяльності Регіональних комісій полягає у тому, що на них покладаються невластиві їм функції. Так, при розподілі засуджених до колонії комісії оцінка особистості засудженого здійснюється найчастіше формально-юридично, і до уваги беруть обставини кримінальної справи, які пом'якшують або обтяжують відповідальність (знову ж таки, винятково виходячи з наявності у вироку тієї або іншої статті КК України). Таким чином, ці комісії виконують роль квазісудової інстанції і фактично привласнюють собі функції правосуддя. Відсутність публікації нормативних актів з питань визначення виду колонії та у випадках переведення засуджених з колонії до колонії, а також ухвалення таких рішень за відсутності самих засуджених створюють додаткові проблеми у сфері дотримання прав людини. Такий стан доповнюється складною процедурою оскарження рішень Регіональних комісій та Апеляційної комісії, яка має право переглядати їх рішення. Ця процедура суперечить чинному законодавству, оскільки не передбачає можливості звернення заявника до суду, підміняючи її можливістю звернення виключно до посадовців системи. Необхідно відзначити, що саме подібні недоліки в роботі комісій, які існували до 1960 року, стали причиною їх скасування і передачі повноважень з визначення виду режиму до суду.

Міністерством юстиції України в 2006 році була підготовлена за участю громадських організацій низка законопроектів по внесенню змін та доповнень до КВК. Законопроекти спрямовані на усунення суперечностей та недоліків, виявлених при практичному застосуванні КВК, а також на створення правової бази для ефективного забезпечення прав людини органами та установами виконання покарань. Станом на осінь 2007 року вони знаходились на розгляді Верховної Ради України.

Загальна структура кримінально-виконавчої системи України встановлена Законом України «**Про загальну структуру та чисельність кримінально-виконавчої системи України**», ухваленому 2 червня 2000 року. До неї включені наступні елементи:

- органи управління;
- установи виконання покарань;
- слідчі ізолятори;
- лікувально-трудова профілакторія;
- кримінально-виконавча інспекція;
- навчальні заклади;
- підприємства та організації забезпечення.

Важливим кроком в розвитку кримінально-виконавчої системи України стало ухвалення 23 червня 2005 року Закону України «**Про Державну кримінально-виконавчу службу України**».

Закон визначає основні завдання, принципи діяльності, структуру та повноваження кримінально-виконавчої служби (КВС) України. Ця служба складається з центрального органу з питань виконання покарань, його територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, установ охорони здоров'я, підприємств виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, створених для забезпечення виконання задач КВС. Персонал КВС складається з осіб рядового і начальницького складу, фахівців, які не мають спеціальних звань і співробітників, які працюють за трудовими угодами.

Закон передбачає, що діяльність КВС здійснюється на основі дотримання прав людини і основоположних свобод, а персонал цієї служби зобов'язаний поважати гідність людини, гуманно

ставитися до засуджених. Особи з числа персоналу, які виявили жорстоке ставлення до засуджених та осіб, узятих під варту, або спричинили дії, які принижують їх людську гідність, повинні притягуватися до відповідальності.

Разом з тим, окремі положення цього закону, на думку наукових і практичних працівників, далекі від досконалості.

Громадський контроль дотримання прав засуджених можуть здійснювати тільки спостережні комісії, які утворюються органами місцевої влади. Вони діють згідно *Положенню про спостережні комісії*, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 429 від 1 квітня 2004 р. (надалі – Положення).

Серед основних завдань спостережних комісій:

- організація громадського контролю дотримання прав та законних інтересів засуджених
- сприяння установам виконання покарань у виправленні та ресоціалізації засуджених
- створенні належних умов для їх утримання,
- надання допомоги в соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання.

До складу спостережних комісій мусять включатися представники громадських організацій, органів влади, підприємств, установ та організацій і громадяни. Вимога Положення, згідно якої представники громадських організацій повинні складати, як правило, не менше половини складу комісії, повсюдно не виконується. В результаті в багатьох комісіях або взагалі немає представників громадських організацій, або їх число обмежене 1-2 представниками.

Декілька досліджень, проведених в різних регіонах України громадськими організаціями, показали, що в більшості випадків спостережні комісії функціонують формально, обов'язки їх членами, як правило, працівниками органів влади, виконуються як *«безоплатне громадське навантаження»*, без необхідної мотивації і бажання займатися даним напрямом роботи. В тих окремих випадках, коли до складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, адміністрації колоній нерідко створюють штучні перешкоди для їх діяльності, ставляться до них як до безпідставного і в певних випадках шкідливого втручання.

Правозахисна громадська організація «Донецький Меморіал» ініціювала розробку нового варіанту Положення про спостережні комісії та залучила до цієї роботи провідних фахівців. Цей проект Положення на даний час знаходиться на розгляді в Міністерстві юстиції України. Він передбачає посилення ролі спостережних комісій в здійсненні громадського контролю, чіткіше визначає їх функції, завдання, повноваження, а також процедуру їх формування та взаємодії з органами влади.

Основною формою участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених неповнолітніх є *опікунські ради*. Вони створюються при виховних колоніях і діють згідно *Положенню про опікунську раду при спеціальних виховних установах*. Їх основними завданнями є

- надання допомоги спеціальним виховним установам в питаннях соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб,
- сприяння вдосконаленню навчально-виховного процесу у виховних колоніях,
- сприяння рішенню питань трудового та побутового облаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання.

Натомість дати об'єктивну оцінку результатам діяльності опікунських рад неможливо через відсутність досліджень їх роботи. Разом з тим, окремі опитування засуджених, які були проведені представниками громадських організацій, свідчать, що в більшості випадків функціонування даних структур є формальним. Це дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення діяльності опікунських рад.

З початку 2004 року діє Закон України **«Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний термін»**. Цей Закон встановлює порядок та умови надання соціальної допомоги особам, які звільнилися з місць позбавлення волі, а також визначає роль органів влади та місцевого самоврядування, установ і громадських організацій в їх соціальній адаптації. Закон визначає перелік суб'єктів, які здійснюють заходи соціального патронажу. Це *«місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, центри соціальної адаптації, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, спостережні комісії, органи соціального захисту населення, органи охорони здоров'я, органи внутрішніх справ, центри зайнятості населення, будинки-інтернати, кризові центри, служби психологічної допомоги, притулки, зокрема для неповнолітніх, установи соціального патронажу, будинки нічного або тимчасового перебування звільнених осіб, громадські організації та інші уповноважені на це органи, організації та установи»*.

Вказані органи, організації та установи при зверненні до них звільнених осіб зобов'язані невідкладно почати здійснення заходів соціального патронажу. Ці заходи включають допомогу в рішенні житлово-побутових умов, надання медичної допомоги особам, які звільнилися, і т. ін. Закон передбачає, що *«громадяни у віці від 15 до 28 років одержують інформаційну, правову, трудову, психолого-педагогічну, медичну і інші форми соціальної допомоги в соціальних службах для молоді»*. Важливою нормою закону є закріплення можливості фінансувати з бюджету громадські організації, які надають соціальну допомогу особам, які звільнилися.

Не дивлячись на доволі прогресивний зміст даного Закону, практика виявила його низьку ефективність. А це стало наслідком низки чинників, і, перш за все, відсутності належного фінансування з Державного бюджету України та браком коштів в бюджетах місцевих органів влади і самоврядування.

Процедура інформування про осіб (форма повідомлень та терміни їх подання), які звільняються, а також деякі аспекти надання допомоги в соціальній адаптації (зокрема, розподіл функцій між відповідними органами) знайшли своє відображення і в спільному наказі Департаменту, МВС України та Міністерства праці та соціальної політики № 250/1562/342 від 12 грудня 2003 року *«Про порядок взаємодії органів і*

установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації”

Організація та координація роботи з соціального захисту осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, покладена з січня 2005 року на Міністерство праці та соціальної політики, яке мусить сприяти розвитку системи соціальної адаптації бездомних і звільнених, створенню і розвитку відповідних установ. Міністерством розроблений *План заходів щодо забезпечення соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, до 2009 року*. Цей План на даний момент чекає на своє затвердження в Кабінеті Міністрів України. План передбачає створення інфраструктури установ, які сприяють соціальній адаптації, надання допомоги як в процесі відбування покарання, так і після звільнення, а також підготовки відповідних кадрів для соціальних служб.

Виконуючи нову функцію зі спрямування та координації діяльності КВС, Міністерство юстиції розробило проект **Концепції державної політики України у сфері виконання кримінальних покарань**. Основною метою даної Концепції є визначення напрямків державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Вона передбачає, зокрема, приведення порядку та умов відбування покарань у відповідність з міжнародними стандартами, ефективну організацію системи соціальної адаптації громадян, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, створення ефективної сучасної підготовки персоналу органів кримінально-виконавчої служби.

Державний департамент України з питань виконання покарань розробив свій проект **Концепції розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України**. Цей проект обговорювався з експертами Ради Європи, схвалений на засіданні науково-методичної Ради Департаменту і направлений до Координаційного Комітету Ради Європи з питань реформування пенітенціарної системи України для обробки та дачі відповідних рекомендацій. Він визначає основні напрямки розвитку КВС на період до 2012 року і спрямований на створення сучасної пенітенціарної системи європейського типу з урахуванням необхідності безумовного дотримання прав людини, принципів кримінально-виконавчого законодавства, міжнародних правових актів в цій сфері. Досягнення цілей Концепції передбачається забезпечити шляхом вдосконалення правового регулювання діяльності КВС, оптимізації структури КВС та її системи управління, приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з міжнародними стандартами.

Для вирішення проблем, які накопичилися в кримінально-виконавській системі, і поліпшення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 року № 1090 була затверджена **Державна Програма покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006 – 2010 роки**.

Програмою передбачаються заходи, виконання яких має дати можливість привести умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами міжнародних стандартів у сфері дотримання прав людини та поведження із засудженими.

Що стосується міжнародних договорів, то Україна підписала та ратифікувала низку основних документів ООН та Ради Європи у сфері прав людини, зокрема, Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенцію про попередження тортур, негуманного або такого, що принижує гідність, поведження або покарання та інші. Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України», ухвалений 10 грудня 1991 року, встановлює, що міжнародні договори, ратифіковані Україною, складають невід’ємну частину національного законодавства.

Показовим є й ухвалення в 2006 році Закону України «**Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини**», яким встановлено порядок виконання рішень Суду, а також зазначено про необхідність використання національними судами Конвенції та практики Європейського Суду як джерела права.

Варто зазначити, що виконанням кримінальних покарань в Україні займається не тільки Державна кримінально-виконавча служба. Це завдання – в межах наданих повноважень – вирішують також Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони.

Державна виконавча служба виконує покарання у вигляді штрафу і конфіскації майна у випадках і в порядку, передбачених КВК та Законами України «**Про державну виконавчу службу**», «**Про виконавче провадження**».

Військові частини і гауптвахти виконують покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за нетяжкі злочини, арешту з триманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням. При цьому вони керуються КВК, Законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, а також відомчими актами Міністерства оборони України (наприклад, «*Інструкцією про порядок та умови тримання засуджених, взятих під варту та затриманих військовослужбовців*», ухваленою наказом Міністерства оборони України від 16.12.2004 року № 618).

Дисциплінарний батальйон виконує покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців строкової служби в порядку, передбаченому КВК, «*Положенням про дисциплінарний батальйон в Збройних Силах України*», ухваленим Указом Президента України від 5 квітня 1994 року, і нормативно-правовими актами Міністерства оборони України.

Попри те, що порядок виконання вказаних видів кримінальних покарань також регламентується КВК, питання дотримання прав і свобод людини іншими органами виконання покарань, крім КВС як правило, залишаються поза зоною уваги громадськості та інших фахівців в даній області.

Необхідно відзначити, що, попри ухвалення впродовж 2003-2006 років низки нормативно-правових актів, робота зі створення необхідної законодавчої бази для належного функціонування органів та установ виконання покарань, приведення умов тримання засуджених у відповідність до вимог міжнародних стандартів в Україні ще не завершена.

На думку науковців, практиків, представників громадськості, окремі положення КВК та Законів України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», і інші акти ще далекі від досконалості. Вони не повною мірою відповідають вимогам міжнародних стандартів спілкування із засудженими, не забезпечують належного захисту персоналу. Для приведення законодавчої та нормативної бази у сфері виконання кримінальних покарань до рівня міжнародних вимог і стандартів належить ще дуже багато зробити.

ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАТРИМАННЯ

Головною ланкою держави у боротьбі зі злочинністю є органи міліції. Їх завдання – виявити злочинців, затримати, якщо треба, провести розслідування та його результати передати до суду.

Рівень злочинності в Україні в 2006 році дещо знизився¹ – упродовж року органами МВС та прокуратури зареєстровано 420,9 тис. злочинів, що на 13,3% менше від показника попереднього року². Зниження рівня злочинності на всій території України відбулося за рахунок різкого зменшення кількості крадіжок майна на 29,2%, або на 54,5 тис. випадків. Їх зареєстровано 132,2 тис., але вони залишилися найбільш поширеними в структурі злочинності, адже їх питома вага становить 31,4% [38,4%]. Така ситуація стала наслідком змін у законі, згідно з якими дрібні крадіжки перестали вважатися кримінальним злочином. Загалом у структурі загальної злочинності частка крадіжок і грабежів зменшилася з 48,1% у 2005 р. до 41,3 % у 2006 р., а питома вага злочинів у сфері обігу наркотиків збільшилася з 13,4% до 15,4%.

У 2006 році зареєстровано 3,2 тис. умисних убивств та замахів на вбивство, що складає 0,76 від числа всіх злочинів та на 2,9% менше рівня 2005 р.. На замовлення було вчинено 25 [16] умисних убивств. Кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів зменшилася на 20,7%, ІХ зареєстровано 175,1 тис. А їх питома вага становила 41,6% [45,5%] від усіх зареєстрованих злочинів. Неповнолітніми або за їх участю у 2006 р. вчинено 19,9 тис. злочинів, що на 24,9% менше від показника попереднього року. Кількість безвісно зниклих та не розшуканих органами міліції осіб на кінець 2006 р., становила 5,1 тис.

Від насильницьких злочинів минулого року потерпіло 255,1 тис. осіб, із них 77,4 тис., або майже кожна третя — жінка. Серед потерпілих було 13,2 тис. неповнолітніх і 16,6 тис. пенсіонерів.

Матеріальні збитки від злочинів за порушеними кримінальними справами склали 1 млрд. 257 млн. грн., у тому числі у сфері економіки — 717 млн. грн.

В установах міліції громадяни перебувають в ув'язненні під час затримання та в очікуванні пред'явлення обвинувачення. У цей період вони утримуються спочатку безпосередньо в райвідділах міліції, потім в ізоляторах тимчасового тримання.

У віданні Міністерства внутрішніх справ знаходиться 501 ізолятор тимчасового тримання (ІТТ), які загалом розраховані на 10 400 місць і де затримані особи можуть перебувати максимум упродовж 3 діб (у виняткових випадках до 10 діб). При необхідності утримувати особу й надалі під вартою її мусять перевести до СІЗО. Проте бувають випадки, коли термін утримання в ІТТ перевищується. Щоденно в ІТТ в Україні утримується близько 7 000 затриманих.

Найбільша кількість випадків жорстокого поводження під час ув'язнення в країні припадає саме на час знаходження затриманих в установах міліції. У Доповіді Моніторингового Комітету Ради Європи, представленому восени 2005 року ПАРЕ, відзначається, що за даними Уповноваженого парламенту з прав людини Ніни Карпачової, протягом її майже семирічної роботи на цій посаді вона отримала близько 12 000 скарг від осіб, які стверджували, що вони зазнали катувань, знаходячись під вартою у міліції. Вона також сказала, що протягом останніх років кількість незаконних арештів і катувань з боку міліції взагалі не зменшилася. За словами колишнього Голови Верховного Суду України пана Маляренка, у кожному третьому випадку тяжкого або особливо тяжкого злочину, що складає близько 50 тисяч випадків, обвинувачувані скаржилися на незаконні методи розслідування, і скоріше за все скаржилися не письмово, а проголошуючи такі факти усно під час розгляду справ у суді. Адже, як правило, постраждалі не звертаються з офіційними скаргами на жорстоке поводження, а тому важко оцінити реальний рівень незаконного застосування сили працівниками міліції.

Крім того, самі умови тримання в ІТТ бувають надто суворі. Вони пов'язані значною мірою з поганим фінансуванням, проте останнім часом на утримання осіб, які перебувають в ІТТ, коштів виділяється більше. Згідно з даними деяких регіональних управлінь МВС, на кожную особу під час її перебування в ІТТ виділялося у 2004-2005 роках від 16 до 70 грн.

Склад осіб, які вчинили злочини протягом 2006 року, наведено в таблиці 1.

Норми Закону „Про попереднє ув'язнення” суттєво обмежують можливості затриманих осіб та осіб, узятих під варту, у можливостях захищати свої права та вимагати поводження, яке відповідає їх статусу. Проте поступово законодавче забезпечення прав затриманих покращується. Так, внесені до Закону «Про міліцію» зміни зобов'язують міліцію повідомляти родичів затриманого/заарештованого протягом 2 годин – а не 24 годин – після затримання/арешту; повідомляти адвоката, адміністрацію місця роботи або навчання про затримання, якщо це вимагається затриманим/заарештованим; забезпечувати годування всіх

¹ При підготовці розділу використані дані щодо злочинності, опубліковані у „Віснику Верховного Суду України”, № 6(82) за 2007 рік, у статті „Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики)”, стор. 32-33.

² Тут і далі, якщо не зазначено інше, статистичні дані наведено порівняно з 2005 р.

затриманих осіб тричі на добу; повідомляти затриманого або заарештованого про його процесуальні права та підстави для затримання/арешту. Працівникам міліції забороняється допитувати затриманого/заарештованого, якщо він вимагає присутності захисника, до прибуття такого захисника. У випадку недотримання зазначених вище та інших положень встановлюється право на грошову компенсацію.

Натомість практика діяльності міліції змінюється досить повільно, вона й досі надто часто не відповідає цим нормам законодавства. Тому з'являється чимало свідчень про нові й нові випадки корупції або незаконного затримання громадян міліцією.

Таблиця 1

Склад осіб, які вчинили злочини протягом 2006 року

Особі, які вчинили злочини		2005	2006	Динаміка, %
Виявлено осіб, які вчинили злочини		237187	214507	-9.6
з них	неповнолітніх	22767	16966	-25.5
	питома вага, %	9.6	7.9	X
у т. ч.	у стані алкогольного сп'яніння	2450	2165	-11.6
	питома вага, %	10.8	12.8	X
	які раніше вчиняли злочини	2633	2211	-16.0
	питома вага, %	11.6	13.0	X
	у групі	11323	7821	-30.9
	питома вага, %	49.7	46.1	X
працюючих		901	188	-79.1
учнів	шкіл, ліцеїв, гімназій	5699	3999	-29.8
	ПТУ-СПТУ, коледжів, технікумів	2011	1653	-17.8
жінок		31316	28057	-10.4
питома вага, %		13.2	13.1	X
працевдатних, які не працювали і не навчалися		157185	141272	-10.1
безробітних		21394	20194	-5.6
у групі		54197	41647	-23.2
питома вага, %		22.8	19.4	X
у стані алкогольного сп'яніння		32532	30516	-6.2
питома вага, %		13.7	14.2	X
раніше вчинявших злочини		46637	44514	-4.6
питома вага, %		19.7	20.8	X
у т. ч.	у яких судимість не знята або не погашена	24784	22983	-7.3
іноземних громадян		1745	1619	-7.2
у т.ч.	країн СНД	1259	1219	-3.2

Залишається, наприклад, суттєвою проблемою зникнення паспортів громадян, у яких вони вилучаються органами міліції при затриманні. Проведене у Донецькій області дослідження можливих шляхів зникнення паспортів після затримання громадян показало, що органи міліції наполягають, буцімто по закінченню слідства вони передавалися до судів. Суди на відповідні запити сповіщають, що паспортів цих громадян не отримували. В результаті по закінченню відбування покарання звільнені особи мусять чимало зусиль спрямовувати на поновлення паспортів, до зникнення яких вони не причетні.

Певні позитивні зміни у діяльності органів міліції спостерігаються у 2005-2006 році. Вони пов'язані, зокрема, з утворенням та діяльністю Громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ, до складу якої входять керівники відомства та правозахисники. В цей же час була започаткована діяльність мобільних груп, які складаються з представників відомства та правозахисників. Ці групи мають бути створені у кожній області, але фактично працюють лише в частині областей. Мобільні групи періодично відвідують райвідділи міліції та ізолятори тимчасового тримання, вивчаючи умови тримання затриманих, дотримання прав людини та поведження з ними. Діяльність мобільних груп регламентована Наказом Міністра внутрішніх справ. На початку 2007 року МВС очолив новий міністр, проте не була зупинена практика діяльності ані мобільних груп, ані Громадських рад при обласних управліннях МВС.

Як відмічає радник з прав людини Міністра внутрішніх справ Олег Мартиненко, протягом 2005 р. та 11 місяців 2006 р. мобільні групи з моніторингу дотримання прав людини обстежили понад 90 ізоляторів тимчасового тримання в 14 областях України, або кожен шостий ІТТ в країні. Практично в усіх обстежених спецустановах були виявлені суттєві порушення мінімальних норм міжнародних стандартів щодо утримання затриманих осіб. Діяльність мобільних груп важлива ще й з огляду на те, що законодавство не передбачає створення структур, які б здійснювали громадський контроль дотримання прав в закладах МВС.

Як результат, тільки упродовж останніх місяців 2006 року умови тримання покращено у 269 ІТТ (54%), взагалі елементарні побутові умови наразі забезпечено у 406 ізоляторах (81%).

Начальниками ГУМВС, УМВС на зазначенні цілі вишукано близько 2 млн. грн., з яких надано територіальними управліннями – 385 тис. грн., за рахунок органів місцевої влади – 500 тис. грн. та 1,1 млн. грн. з інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Департамент внутрішньої безпеки тримає на постійному контролі питання дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Протягом 10 місяців 2006 року підрозділами внутрішньої безпеки перевірено 4611 скарг (у 2005 – 3377) щодо порушення працівниками ОВС конституційних прав громадян. Відомості знайшли своє підтвердження у 385 випадках.

За допущення порушень конституційних прав і свобод громадян до дисциплінарної відповідальності притягнуто 359 працівників органів внутрішніх справ.

У 2006 році за матеріалами внутрішньої безпеки порушено 136 кримінальних справ, 87 з яких пов'язані з незаконним затриманням громадян та спричиненням їм тілесних ушкоджень. Натомість повністю уникнути використання міліції у політичних суперечках ще не вдалося і трапляються випадки, які знаходять великий резонанс у суспільстві.

Важливою характеристикою дотримання законності в МВС є ставлення до порушень, які вчиняють самі працівники міліції. Повні статистичні дані щодо притягнення працівників міліції до відповідальності за правопорушення та злочини наведені у **таблиці 2 „Кількість працівників ОВС України, засуджених протягом 1992-2006 рр.”** Очевидно, що загальний рівень правопорушень серед працівників міліції був найбільшим у 1995-96 роках, в останні роки він майже втричі менший. Найчастіше працівники міліції притягувалися до кримінальної відповідальності у 2006 році за ДТП (46,1%), а за правопорушення у сфері службової діяльності – за хабарництво (43,2%) та перевищення влади (30,9%).

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО³.

Наступною ланкою боротьби зі злочинністю є кримінальне судочинство. Безперечно, що основною гарантією дотримання конституційних прав і свобод та рівності усіх людей перед законом має служити справедливе і доступне правосуддя, і основне завдання суду – забезпечення захисту цих прав людини і свобод.

Відповідно до опублікованих у „Віснику Верховного Суду України” даних, до судової системи України входять 783 суди, у тому числі: загальних — 709, із них військових — 15; господарських — 39, адміністративних — 35. Фактично у судах працює 6 тис. 690 суддів, причому вакантними залишалися станом на 1 січня 2007 р. 1 тис. 242 посади суддів, із них: у загальних судах — 853, у тому числі військових — 8, господарських — 143, адміністративних — 246.

На якості здійснення судочинства негативно позначаються переважаність суддів загальних місцевих судів справами, неукомплектованість штату судів, невеликий досвід роботи багатьох суддів (30,3% працюючих суддів мають стаж роботи до п'яти років). До судових помилок також призводять недостатній професіоналізм деяких суддів, поверхове вивчення ними справ, поспішність у дослідженні доказів. Так, в апеляційному та касаційному порядку було скасовано та змінено вироки стосовно 11,1 тис. засуджених осіб, або 6,2% від кількості тих, щодо яких постановлено обвинувальні та виправдувальні вироки судами по першій інстанції (у 2005 р. — 5,5%)⁴;

Слід також зазначити, що деякі неправосудні судові рішення були постановлені суддями в результаті неправомірного стороннього впливу на них.

Натомість Апеляційні суди можуть усувати допущені місцевими судами помилки шляхом постановлення в апеляційному порядку нових судових рішень у передбачених законом випадках при скасуванні рішень та вироків судів першої інстанції. Проте вони не завжди користуються наданою їм такою можливістю і повертають справи на новий судовий розгляд. Частка ухвалених апеляційними судами нових рішень у кримінальних справах є невеликою і складає лише 11,3%.

У 2006 р. кількість кримінальних справ, які надійшли на розгляд по першій інстанції до судів загальної юрисдикції зменшилася на 14,7 тис., на їх розгляді перебувало 577,4 тис. кримінальних справ та матеріалів. З них провадження у 529,6 тис. закінчено, а у 150,6 тис. справ, або 79,4% [76,7%] постановлено обвинувальний чи виправдувальний вирок.

У 2006 році залишилися нерозглянутими (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 29,2 тис. кримінальних справ, або 12,6% [11,9%] від кількості справ, що перебували на розгляді в судах.

Тривалість утримання підсудних осіб під вартою залежить від оперативності роботи судів, то ж помітна тенденція до зменшення кількості нерозглянутих судами справ, у яких підсудні трималися під вартою. На кінець 2006 р. не було розглянуто 1,7 тис. таких справ, що на 3,8% менше від відповідного показника попереднього року. При цьому під вартою трималися 2,5 тис. осіб, справи яких не розглядалися судами понад 6 місяців, що також на 12,1% менше.

Кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їх участю, що перебували на розгляді судів у 2006 р., зменшилася на 20 % і становила 14,9 тис. Із постановленням вироку розглянуто 10,4 тис. справ, або 81,7 % [78,8 %] від розглянутих.

³ При підготовці розділу використані дані щодо злочинності, опубліковані у „Віснику Верховного Суду України”, № 6(82) за 2007 рік, у статті „Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики)”, стор. 33-37

⁴ Тут і далі, якщо не зазначено інше, статистичні дані наведено порівняно з 2005 р.

На оперативність розгляду судами справ помітно впливала якість розслідування кримінальних справ органами досудового слідства. На додаткове розслідування і для усунення виявлених недоліків та істотних процесуальних порушень суди по першій інстанції повернули 7,6 тис. справ, а разом з відкликаними прокурорами таких справ було 13,5 тис., або кожна чотирнадцята неякісно розслідувана справа.

Окремих ухвал за фактами порушення законності при провадженні дізнання чи досудового слідства суди постановили 2,5 тис., що менше на 5,8 %.

Таблиця 2

Кількість працівників ОВС України, засуджених протягом 1992-2006 рр.

		1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006	
			%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		
Усього засуджено за загальнокримінальні злочини		141		166		170		320		276		216		152		106		59		63		33		19		40		26		39	
з н и х	Умисне вбивство	7	5	12	7,2	20	11,8	23	7,2	20	7,2	19	8,8	17	11,2	16	15,1	12	5,5	9	4,9	3	9,1	1	5,3	7	17,5	4	15,4	1	2,6
	Тілесні ушкодження	18	12,8	18	10,8	11	6,5	30	9,4	24	8,7	30	13,9	22	14,5	10	9,4	8	3,7	7	3,8	5	15,2	4	21,1	9	22,5	2	7,7	0	
	Зґвалтування	4	2,8	5	3	10	5,9	12	3,8	5	1,8	5	2,3	1	0,7	0	0	0	0	1	0,6	3	9,1	1	5,3	1	2,5	0	0	0	
	Крадіжка	35	24,8	59	35,5	47	27,6	102	31,9	89	32,2	34	15,7	21	13,8	22	20,8	7	3,2	4	2,2	3	9,1	0	0	1	2,5	3	11,5	0	
	Розбій	7	5	3	1,8	1	0,6	6	1,9	22	8	9	4,2	9	5,9	9	8,5	2	0,9	2	1	0	0	0	0	4	10	0	0	0	
	Грабіж	0	0	10	6	17	10	26	8,1	24	8,7	10	4,6	6	3,9	2	1,9	3	1,4	0	0	0	1	5,3	2	5	0	0	6	15,4	
	Хуліганство	8	5,7	9	5,4	13	7,6	10	3,1	8	2,9	11	5,1	4	2,6	6	5,7	3	1,4	3	1,6	3	9,1	1	5,3	0	0	3	11,5	5	12,8
	ДТП	46	32,6	38	22,9	33	19,4	54	16,9	48	17,4	56	25,9	45	29,6	21	19,8	17	7,8	22	12	14	42,4	6	31,6	9	22,5	3	11,5	9	23,1
інші	16	11,3	12	7,2	18	10,6	57	17,8	36	13	42	19,4	27	17,8	20	18,9	7	3,2	15	8,2	2	6	5	26,3	7	17,5	11	42,3	18	46,1	
Всього засуджено за злочини у сфері службової діяльності		60		107		138		230		242		237		204		180		160		120		56		89		106		120		139	
з н и х	Зловживання владою	5	8,3	20	18,7	17	12,3	31	13,5	39	16,1	34	14,3	31	15,2	29	16,1	37	23,1	32	26,7	7	12,5	16	18,	20	18,9	19	15,8	17	12,2
	Перевищення влади	27	45	50	46,7	67	48,6	109	47,4	110	45,5	123	51,9	102	50	99	55	66	41,3	56	46,7	34	60,7	39	43,8	51	48,1	50	41,7	43	30,9
	Хабарництво	23	38,3	28	26,2	49	35,5	71	30,9	83	34,3	66	27,8	56	27,5	40	22,2	42	26,3	21	17,5	9	16,1	6	6,7	16	15,1	31	25,8	60	43,2
	Службова недбалість	5	8,3	6	5,6	3	2,2	16	7	6	2,5	12	5,1	14	6,9	9	5	11	6,9	10	8,3	4	17,1	16	18	11	10,4	7	5,8	8	5,8
	Службовий підлог	0	0	3	2,8	1	0,7	2	0,9	3	1,2	2	0,8	1	0,5	3	1,7	4	2,5	1	0,8	2	3,5	12	13,5	8	7,5	13	10,8	11	7,9
Всього по Україні		201		273		308		550		518		453		356		286		219		183		89		108		147		146		178	

Якщо взяти до уваги названу колишнім Головою Верховного Суду України кількість скарг на незаконні методи розслідування, то очевидно, що ухвалами суди відреагували лише на одну з двадцяти п'яти таких скарг. Натомість, відсутність серйозних досліджень даного питання не дозволяє визначити, завдяки яким чинниками суди не реагують на скарги про погане поводження.

У 2006 р. суди розглянули 44,6 тис. подань органів досудового слідства про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, що на 11% менше. Задоволено 39,5 тис. таких подань, або 88,4% [89,5%]. (див. детальніше статистику у розділі „Утримання в СІЗО”)

Судами розглянуто 3,1 тис. апеляцій обвинувачених та їх захисників на постанови суддів про застосування цього запобіжного заходу, з яких задоволено 482, або 15,5% від числа всіх апеляцій. Це складає 1,2% [1,2%] від кількості винесених судами постанов про взяття під варту. Суди розглянули 12,4 тис. подань про продовження строків тримання під вартою; із них задоволено 12,1 тис., або 97,7% [97,2%].

Різниця у підходах до задоволення подань органів досудового слідства про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (88,4%) та апеляцій обвинувачених та їх захисників на постанови суддів про застосування цього запобіжного заходу (15,5%) чекає дослідження цього цікавого феномену. Очевидно лише, що дуже мало ймовірно звільнитися з-під варти попри волю слідства особі, яка там вже опинилася.

Однією з гіпотез такої суттєвої розбіжності є припущення, що суди у шість разів прихильніше ставляться до аргументів органів досудового слідства, ніж до аргументів обвинувачених та їх захисників. При тому, що саме суди мають бути тією ланкою, де можуть бути виявлені ймовірні порушення прав людини при затриманні.

Минулого року за результатами розгляду справ суди звільнили з-під варти 7,5 тис. осіб, що на 18,4% менше від показника 2005 р. (див. детальніше статистику у розділі „Утримання в СІЗО”)

Кількість розглянутих судами скарг на дії органів досудового слідства збільшилася на 16,1%; їх суди розглянули 11,6 тис. [10 тис.]. Задоволено з них 5,6 тис., або 47,8% [46,1%] від кількості розглянутих. У тому числі розглянуто 7,1 тис. скарг на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи, що на 10,5% більше; із них задоволено 3,4 тис., або 48,4% [47%] від кількості розглянутих. На постанови про порушення кримінальної справи розглянуто 3,1 тис. скарг, з яких задоволено 1,5 тис., або 49,4%.

Високий відсоток задоволених скарг свідчить про те, що судами майже у кожному другому випадку дії органів досудового слідства визнані неправильними.

Якою ж є структура покарань в Україні?

За вироками, що набрали законної сили, у 2006 р. засуджено 160,9 тис. [176,9 тис.] осіб, що на 9,1% менше, ніж у 2005 р., із них за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів — 66,9 тис. осіб, або 41,6% [46,5%]. Зменшення кількості засуджених осіб пов'язано зі зменшенням на 10,3 тис. розглянутих судами кримінальних справ із постановленням вироку та зміною законодавства, зокрема за таємне викрадення чужого майна (крадіжку) засуджено 39,9 тис. осіб, що менше на 20,1 тис. осіб, або на 33,5%. Разом з тим наведені дані свідчать, що за вилученням випадків засудження за крадіжку, кількість засуджених за решту злочинів в країні **збільшилась** зі 116,9 тис. у 2005 році до 121 тис. у 2006 році, або на 3,5%.

Представляє інтерес застосування судами в Україні двох крайніх мір – **виправдання та довічного ув'язнення**, яке стало з 2000 року певною мірою заміною смертній карі після її скасування.

Судами по першій інстанції постановлено виправдувальні вироки стосовно 910 осіб, із них у справах приватного обвинувачення — 519. У справах публічного обвинувачення суди виправдали 391 особу, що становило 0,2% від кількості осіб, стосовно яких постановлено вироки.

Частка виправдувальних вироків склала у 2006 році 0,52% від загальної кількості винесених вироків у кримінальних справах. Щодо 70 осіб виправдувальні вироки було скасовано в апеляційному порядку з направленням справи на додаткове розслідування. Це складає 18,2% [15,6%] від кількості осіб, щодо яких постановлено виправдувальні вироки місцевими судами;

Число **виправдувальних вироків** залишається в судовій практиці країни стабільним та неприродно низьким. Динаміка винесення таких вироків за останні 15 років наведена у **таблиці 3**.

Таблиця 3

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Виправдано осіб	820	901	756	829	908	797	950	884	774	755	нема дан.	539	524	592	898	910
% від числа засуджених	0,76	0,78	0,49	0,47	0,43	0,33	0,37	0,38	0,35	0,33		0,28	0,26	0,26	0,46	0,52
см кара – довічне ув'язнення	112	79	117	143	191	167	128	142	104	94	212	155	130	22	71	86
% від числа засуджених	0,10	0,07	0,08	0,08	0,09	0,07	0,05	0,06	0,05	0,04	0,010	0,08	0,065	0,01	0,04	0,1

Крім абсолютного числа вироків, в таблиці наведена (в %) їх частка від загального числа вироків, винесених за кримінальні злочини. Очевидно, що ймовірність бути виправданим для обвинуваченого в Україні, яка була надто невеликою на початку 90-х років, у 2003-2004 роках знизилась удвічі, трохи підвищившись до 2006 року.

Показова і динаміка ухвалення **смертних вироків**. Після того, як Україна вирішила увійти до співтовариства цивілізованих європейських країн і подала заяву на вступ до Ради Європи в 1992 році, число

щорічно схвалюваних смертних вироків стало стрімко зростати. Вступ до РЄ та запеклі дискусії про відміну смертної страти, схоже, ніяк не хвилювали українських суддів – вони продовжували засуджувати до страти, начебто ніяка мова про приєднання до цивілізованої Європи не йде.. Щорічно виконувалося приблизно по півтори сотні вироків. Україна займала в 1994-96 роках третє-четверте місце в світі по числу приведених у виконання смертних вироків. В порушення взятих на себе зобов'язань ввести мораторій з дня вступу до Ради Європи (листопад 1995), Україна продовжувала виконувати смертні вирoki і після вступу до РЄ. Тільки загроза бути виключеної з Ради Європи вимусила керівництво країни зупинити смертні страти. З 17 березня 1997 року виконання смертних вироків в Україні припинилося. Проте офіційно мораторій так і не був введений – просто Президент перестав розглядати справи засуджених до смертної страти (обов'язкова процедура), і страти припинилися. З моменту вступу до РЄ і до 17 березня 1997 року було страчено 212 осіб.

Після скасування смертної кари рівень застосування найтяжчого покарання – довічного ув'язнення – не знизився. У 2002 році до довічного ув'язнення було засуджено 209 осіб, щодо 155 вирoki набрали чинності (див. **таблицю 4 „Структура видів покарання, призначених засудженим особам”**). Станом на середину 2007 року в Україні відбували довічне ув'язнення 1435 осіб, включаючи 14 жінок.

Таблиця 4

Структура видів покарання, призначених засудженим особам
(за вирокami, що набрали законної сили)

№ п/п	Вид покарання	РОКИ									
		2002		2003		2004		2005		2006	
		абс.	%*	абс.	%*	абс.	%*	абс.	%*	абс.	питома вага %*
1	Усього засуджено осіб за всі види злочинів	194 212		201 081		204 794		176 934		160 865	
2	Штраф	10 510	5,4	8 915	4,4	11 393	5,6	11 668	6,6	14 196	8,8
3	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	116	0,06	87	0,04	56	0,03	39	0,02	37	0,02
4	Громадські роботи	1 794	0,9	2 761	1,4	3 424	1,7	3 434	1,9	3 914	2,4
5	Виправні роботи	4 390	2,3	3 292	1,6	2 828	1,4	2 111	1,2	1 735	1,1
6	Службові обмеження для військовослужбовців	44	0,03	68	0,04	76	0,04	82	0,05	95	0,1
7	Арешт	1 674	0,9	1 995	1,0	2 089	1,0	2 035	1,1	1 994	1,2
8	Обмеження волі	3 121	1,6	3 514	1,7	3 826	1,9	3 511	2,0	3 415	2,1
9	Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	137	0,07	102	0,05	124	0,1	88	0,05	41	0,03
10	Позбавлення волі на певний строк	61 013	31,4	60 983	30,3	54 212	26,5	45 739	25,8	38 565	24,0
11	Довічне позбавлення волі	155	0,08	130	0,06	22	0,01	71	0,04	86	0,1
12	Інші міри покарання	3 187	1,6	88	0,04	25	0,01	12	0,007	57	0,04
	Звільнено від покарання, усього в тому числі	108 368	55,8	119 146	59,3	126 719	61,9	108 144	61,1	96 730	60,1
	з випробуванням	100 192	51,6	111 299	55,4	122 864	60,0	103 625	58,6	94 428	58,7
	звільнено внаслідок акта амністії та з інших підстав	5 296	2,7	7 209	3,6	3 855	1,9	4 519	2,6	2 302	1,4
	умовне засудження	2 125	1,1	388	0,2	–	–	–	–	–	–
	відстрочка виконання вироку	755	0,4	250	0,1	–	–	–	–	–	–
Додаткові покарання											
13	Конфіскація майна	4 607	24,9**	4 430	26,7**	5 755	38,2**	5 345	37,8**	5 252	34,2**
14	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	2 586	1,3	2 499	1,2	3 389	1,7	3 110	1,8	2 950	1,8
15	Штраф	50	0,03	42	0,02	235	0,1	158	0,09	165	0,1
16	Позбавлення військового, спеціального звання, рангу або кваліфікаційного класу	60	0,03	63	0,03	52	0,03	29	0,02	62	0,04

* Питома вага в загальній кількості засуджених

** Відсоток до кількості засуджених осіб за статтями КК України, санкції яких передбачають конфіскацію майна

У 2006 р. Верховний Суд України перевірів вирoki стосовно 152 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі за умисне вбивство за обтяжуючих обставин. Вирoki залишено без зміни щодо 130 засуджених, щодо п'яти осіб — скасовано. Довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк без перекаваліфікації злочину 11 особам, з перекаваліфікацією злочину — шести особам. Натомість в таблиці наведена цифра 86 вироків до довічного ув'язнення, а це означає, що саме стільки вироків набрали чинності, решта вироків ще не переглянуто.

У структурі судимості осіб найбільшу питому вагу становили засуджені за вчинення злочинів: - проти власності — 41,7% [48,3%] від усіх засуджених, засуджено — 67,1 тис. осіб;

- у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — 19,8% [18,3%], засуджено 31,9 тис. осіб;

- проти життя та здоров'я особи — 9,1% [8,1%], засуджено 14,7 тис. осіб.

Відповідні статистичні дані за 2002-2006 роки наведені у **таблиці 4 та діаграмі 1** (див.вставку на стор. 27).

Зменшився рівень судимості неповнолітніх, їх частка від усіх засуджених зменшилась з 9,9% до 8,7%. За вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 13,9 тис. осіб, що на 20,6% менше, у том числі за тяжкі та особливо тяжкі злочини — 9,4 тис осіб, що на 25,7% менше і складає від загального числа засуджених 67,3%. Серед засуджених вчинили злочин у віці від 14 до 16 років 3,7 тис. неповнолітніх. До позбавлення волі на певний строк засуджено 2,7 тис. не повнолітніх осіб, або 19,3% [20,7%]. Суди звільнили від покарання з випробуванням 10,2 тис. підлітків або 73,1% від усіх засуджених. Кількість не повнолітніх, щодо яких справи закрито із застосуванням примусових заходів виховного характеру, зменшилася на 29,4% і становила 2,7 тис. осіб.

Кількість жінок, засуджених за вчинення всіх видів злочинів, зменшилася на 7,9% і становила 20,9 тис., або 13% від загальної кількості за суджених.

На час вчинення злочину ніде не працювали чи перебували на обліку в державній службі зайнятості 105,2 тис. осіб, що на 8,2% менше, проте складає 65,4% від кількості всіх засуджених; із них 22,9 тис. осіб — раніше судимі, 10,2 тис. осіб — перебували на обліку в службі зайнятості.

У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчинили злочини 42,9 тис. осіб, або майже кожний четвертий засуджений, як і в 2005 р. Були раніше судимими і мали не зняту або непогашену судимість 38,6 тис. осіб, або 24% від загальної кількості засуджених, що на 10% менше; із них раніше було звільнено умовно-достроково майже 8,3 тис. осіб, або 21,5% [20,1%].

Минулого року збереглася тенденція до гуманізації призначення судами кримінального покарання особам, визнаним винними у вчиненні злочинів. До покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, було засуджено 25,4 тис. осіб. У структурі видів покарання частка засуджених, до яких суди застосували покарання, альтернативні позбавленню волі, збільшилася: у 2004 р. — 11,6%, у 2005 р. — 13%, у 2006 р. — 15,8%. Зокрема,

- штраф як основне покарання накладено на 14,2 тис. осіб, або 8,8 % [6,6 %] від загальної кількості засуджених, що на 21,7% більше,

- арешт застосовано майже до 2 тис. осіб, або до 1,2% [1,1%];

- обмеження волі - до 3,4 тис. осіб, або до 2,1% [2%],

- громадські роботи призначено 3,9 тис. осіб, що на 14% більше, їх частка від загальної кількості засуджених становила 2,4% [1,9%].

Водночас зменшилася кількість засуджених осіб, до яких застосовано виправні роботи - 1,7 тис. осіб, що на 17,8% менше, це становить 1,1% [1,2%] від загальної кількості засуджених.

До позбавлення волі на певний строк засуджено 38,6 тис. осіб, що на 15,7% менше, або 24% [25,8%] від загальної кількості засуджених. Динаміка застосування цього виду покарання за останні двадцять років наведена у **таблиці 5**. Порівняння наведених даних дозволяє констатувати, що максимум застосування позбавлення волі припадає на 1996-99 роки – понад 83 тис. осіб щорічно (35-37,5%). Після прийняття нового Кримінального Кодексу у 2001 році застосування цього покарання неухильно зменшується, як і кількість осіб, щодо яких застосовується запобіжний захід – тримання під вартою.

Варто звернути увагу на те, що іноді наводяться дещо різні дані за один і той же рік щодо кількості засуджених. Це пов'язано з тим, що іноді до даних, які показують число вироків, які набрали законної сили, додається кількість справ, за якими вирокі ще не вступили у законну силу. Наприклад у 2001 році кількість засуджених за вироками, які набрали чинності складає 201 627, а з вироками, які не набрали чинності – 217 437, відповідно засуджених до позбавлення волі за одним обрахунком 70 308, за іншим – 75 563, При цьому відсоток осіб, засуджених до позбавлення волі майже не міняється. Для 2001 року він складає 34,75% у першому випадку і 34,9 у другому.

Позбавлення волі на певний строк суди у 2006 році здебільшого призначали особам, засудженим за тяжкі та особливо тяжкі злочини – 26,4 тис осіб, або 39,5% [38,9%] від усіх засуджених за такі злочини. Серед осіб, до кого застосовано позбавлення волі, їх частка, як і в попередньому році, становила дві третини. Зокрема, до позбавлення волі засуджено за вчинення таких злочинів:

- умисне вбивство — 1,9 тис. осіб, або 94% [94,8%] від усіх засуджених за цей злочин;

- заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень — 2,5 тис. осіб, або 62,2% [63,8%];

- бандитизм — 18 осіб, або 100% [85,7%];

- зґвалтування — 436 осіб, або 76,5% [79,9%];

- розбійний напад — 3,4 тис. осіб, або 71,6% [75,8%];

- грабiж — 5,6 тис. осіб, або 37,5% [39,4%];

- торгiвлю людьми — 37 осіб, або 43% [40,9%];

- катування — 10 осіб, або 30,3% [39,4%];

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — 2,2 тис. осіб, або 38,1% [38,5%].

Більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом, суди із застосуванням ст. 69 КК призначили 16,7 тис. особам, або 10,4% [10,7%] від загальної кількості засуджених.

Рік	Всього зареєстровано злочинів	засуджено всього	в тому числі до позбавлення волі	Частка осіб, засуджених до позбавлення волі
1987		124 905	38 845	31,1%
1988		90 987	29 372	32,3%
1989		90 121	31 197	34,6%
1990	369 809	104 199	35 947	34,5%
1991	405 516	108 553	35 055	32,3%
1992	480 478	115 260	38 780	33,6%
1993	539 299	152 878	54 019	35,3%
1994	572 147	174 959	63 572	36,3%
1995	641 860	212 915	74 689	35,1%
1996	617 262	242 124	85 824	35,4%
1997	589 208	257 790	85 396	35,1%
1998	575 982	232 598	86 437	37,2%
1999	558 716	222 239	83 399	37,5%
2000	567 795	230 903	82 869	35,9%
2001	514 597	201 627	70 308	34,9%
2002	460 389	194 212	61 168	31,5%
2003	566 350	201 081	61 113	30,3%
2004	527 812	204 794	54 234	26,5%
2005	491 754	176 934	45 810	25,8%
2006	428 149	160 865	38 651	24,1%
1 півріччя 2007		77921	19 815	25,4%

Складає певний інтерес рівень злочинності в різних регіонах країни, а також ступінь застосування мір покарання залежно від регіону. У таблиці 6 „Число осіб, засуджених в регіонах України в 2002 та в 2006 роках” наведені дані про кількість засуджених за кримінальні злочини осіб в регіонах України у 2006 році та для порівняння наведені дані за 2002 рік з попереднього видання „Донецького Меморіалу” „Кримінальні покарання в Україні” 2003 року. В цій же таблиці наведені дані про застосування покарання у вигляді позбавлення волі в різних регіонах. Враховуючи, що населення областей України складає від 0,9 млн. у Чернівецькій до 4,5 млн. у Донецькій, виправдано порівнювати наведені дані по регіонах у розрахунку на 100 тис. населення.

Аналіз наведених у таблиці даних свідчить, що найбільше засуджували за кримінальні злочини в 2006 році в Запорізькій (484,60), Миколаївській (477,1), Херсонській (461,0) областях та в АР Крим (461,3). Донецька та Дніпропетровська області є лідерами лише за абсолютними показниками (відповідно 19 890 та 13 935 осіб), але й населення цих областей найбільші в Україні. В розрахунку числа засуджених осіб на 100 тис. населення ці області обіймають лише 5 та 8 місця відповідно.

Зниження рівня засудження за кримінальні злочини за останні чотири роки спостерігається у 22 з 27 регіонів, особливо у м. Києві (з 305,2 до 132,0), на Черкащині (з 430,1 до 273,3) та в Закарпатті (з 307,2 до 191,5). Разом з тим цей рівень зріс у Хмельницькій, Полтавській, Івано-Франківській та Дніпропетровській областях.

Що стосується покарання у вигляді позбавлення волі, то його застосування за чотири роки зменшилося скрізь: незначно в тих регіонах, де й у 2002 році його рівень був незначний, наприклад, в Івано-Франківській (з 37,27 до 32,0) та Хмельницькій (з 68,27 до 53,5) областях і дуже помітно у Вінницькій (зі 100,19 до 54,0), Закарпатській (з 59,24 до 23,9) та Одеській (з 143,9 до 77,9) областях і у м. Києві. (з 130,12 до 44,1).

Важливим показником є відсоток вироків, які передбачають покарання у вигляді позбавлення волі. В країні цей показник знизився з 31,5% у 2002 році до 24,1% у 2006. Натомість серед регіонів лідерами були у 2002 році Київ, Дніпропетровська область та АР Крим (більше 40%), а найнижчі показники були в Тернопільській (19,8) та Івано-Франківській (18,3) областях та у Закарпатті (19,1). У 2006 році ці трійки регіонів трохи змінилися: до лідерів - м. Києва (33,4) та АР Крим (35,4) приєдналась Донецька область (29,7), а серед областей з найнижчим показником залишились Івано-Франківська (14,2) область і Закарпаття (12,5) та приєдналась Рівненська область (15,1).

Наведені дані відображають регіональні особливості застосування кримінальних покарань, зокрема, позбавлення волі, в різних регіонах країни та дозволяють спостерігати динаміку їх застосування в останні роки.

Відмінності наведених показників мають бути детальніше досліджені, натомість вони є наслідком не тільки більш суворої судової практики у східних регіонах країни, а великою мірою ще результатом культурних особливостей регіонів та їх економічним станом. Так, у західних областях чимало громадян виїхало на заробітки за кордон, фактично їх населення менше офіційно визначеного, а розрахунок показників на 100 тис. населення не враховує цих обставин, тому певною мірою показники для цих регіонів дещо занижені від реальних. Гістограма 1 (див. вставку на стор.27) ілюструє зазначений стан.

Щодо інших покарань, то у 2006 р. суди звільнили від відбування покарання 96,7 тис. засуджених, або 60,1% [61,1%] від загальної кількості засуджених, із них 94,4 тис. осіб — з випробуванням. У тому числі за

тяжкі злочини звільнено від відбування покарання з випробуванням 36,2 тис. засуджених, а за особливо тяжкі — 1,8 тис.

Додаткове покарання у виді конфіскації майна суди застосували до 5,3 тис. засуджених, що на 1,7% менше, або 34,2% [37,8%] від кількості засуджених за статтями КК, санкцією яких передбачено застосування конфіскації.

Таблиця 6

Число осіб, засуджених в регіонах України в 2002 та в 2006 роках

Область або регіон України	Усього засуджених		На 100 000 населення		Засуджено до позбавлення волі		На 100 000 населення		Частка осіб, засуджених до позбавлення волі, від загального числа засуджених	
	2002	2006	2002	2006	2002	2006	2002	2006	2002	2006
Вінницька	6 650	5 148	376,2	305,3	1 780	912	100,19	54,0	26,8	17,7
Волинська	3 199	3 191	302,2	307,4	828	617	78,21	59,3	25,9	19,3
Дніпропетровська	12 971	13 935	364,2	407,1	5 321	3 448	150,7	100,7	41,0	24,7
Донецька	21 550	19 890	445,1	434,2	7 853	5 925	162,5	129,1	36,4	29,7
Житомирська	5 641	4 336	406,1	329,2	1 663	1 018	120,15	77,2	29,5	23,5
Закарпатська	3 871	2 382	307,2	191,5	739	298	59,24	23,9	19,1	12,5
Запорізька	10 765	8 950	559,2	484,6	3 218	2 141	167,3	115,4	29,9	23,8
Івано-Франківська	2 839	3 102	201,3	224,9	521	443	37,27	32,0	18,3	14,2
Київська	7 065	5 571	386,2	318,2	1 986	1 162	109,17	66,0	28,1	20,7
Кіровоградська	5 393	3 481	477,7	330,6	1 353	821	120,15	78,0	25,1	23,6
АР Крим	11 729	9 120	578,1	461,3	4 687	3 236	231,1	163,2	40,0	35,4
Луганська	12 722	10 194	500,4	428,0	3 980	2 648	156,6	110,9	31,3	25,9
Львівська	6 961	5 681	265,2	221,2	2 038	1 383	78,21	53,8	29,3	24,3
Миколаївська	6 650	5 783	526,3	477,1	2 180	1 423	172,2	117,1	32,8	24,5
Одеська	10 412	8 527	422,1	356,0	3 540	1 870	143,9	77,9	34,0	21,9
Полтавська	6 320	6 066	388,1	393,8	1 647	1 147	101,18	74,3	26,1	18,9
Рівненська	3 058	2 832	261,2	245,3	676	428	58,25	37,0	22,1	15,1
Сумська	6 339	4 457	488,5	367,9	1 907	1 146	147,8	94,4	30,1	25,7
Тернопільська	2 389	2 075	209,3	187,7	473	375	41,26	33,7	19,8	17,9
Харківська	13 900	11 780	478,6	418,9	3 793	2 495	130,12	88,5	27,3	21,1
Херсонська	5 495	5 150	468,9	461,0	1 933	1 283	165,4	114,6	35,2	24,9
Хмельницька	3 497	3 889	245,3	285,7	971	728	68,23	53,5	27,8	18,7
Черкаська	6 019	3 630	430,1	273,3	1 581	773	113,16	58,1	26,3	21,3
Чернівецька	2 530	2 103	274,2	232,1	704	439	76,22	48,3	27,8	20,8
Чернігівська	5 875	4 109	475,8	356,7	1 599	889	129,13	77,0	27,2	21,6
м. Київ	7 952	3 589	305,2	132,0	3 382	1 199	130,12	44,1	42,5	33,4
м. Севастополь	1 568	1 262	415,1	332,8	528	368	140,1	96,0	33,7	28,9
Військові суди	852	632			132	36			15,5	

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовано до 2,9 тис. осіб, що на 5,1% менше показника попереднього року. Примусові заходи медичного характеру застосовано до 1 тис. неосудних осіб.

Судами по першій інстанції постановлено виправдувальні вироки стосовно 910 осіб, із них у справах приватного обвинувачення — 519. У справах публічного обвинувачення суди виправдали 391 особу, що становило 0,2% від кількості осіб, стосовно яких постановлено вироки.

Частка виправдувальних вироків склала у 2006 році 0,52% від загальної кількості винесених вироків у кримінальних справах. Щодо 70 осіб виправдувальні вироки було скасовано в апеляційному порядку з направленням справи на додаткове розслідування. Це складає 18,2% [15,6%] від кількості осіб, щодо яких постановлено виправдувальні вироки місцевими судами.

ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ СТВОРЕННЯ ТА ПІДПОРЯДКУВАННЯ ДЕПАРТАМЕНТУ

Кримінально-виконавча система України історично розвивалася понад 70 років в рамках правового поля колишнього Радянського Союзу. Система, яка існувала тоді, не мала пріоритетом дотримання прав людини та свобод. З обранням Україною незалежності разом з демократичними процесами в суспільстві почалися перетворення її в кримінально-виконавчій системі.

Державний Департамент України з питань виконання покарань був створений Указом Президента України 22 квітня 1998 року на базі Головного управління виконання покарань (ГУВП) МВС України як окрема структура. Його створення стало етапом у виконанні взятих в 1995 році Україною на себе зобов'язань при вступі до Ради Європи. Зобов'язання були зафіксовані у висновку Парламентської Асамблеї РЄ № 190 (1995), в якому однозначно та ясно проголошувалося: **“відповідальність за управління пенітенціарною системою... буде передана Міністерству юстиції до кінця 1998 року”**. Проте дотепер (жовтень 2007 року) Департамент входить до структури Кабінету Міністрів як самостійне відомство, начальник Департаменту призначається Указом Президента.

Завдання та функції Департаменту спочатку були визначені в Положенні про Департамент, затвердженому Указом Президента України 31 липня 1998 року. З 1 січня 2004 року набув чинності новий Кримінально-виконавчий кодекс, який є основним документом, що регламентує виконання покарань і структуру установ Департаменту в Україні, а у червні 2005 року був прийнятий Закон України "Про Державну кримінально-виконавчу службу України".

Питання підпорядкованості відомства вирішується надто складно.

Протягом 1998-2007 років за будь-якої спроби виконати взяті Україною перед Радою Європи зобов'язання та передати відомство до Мін'юсту керівництво Департаменту чинило активний спротив такому рішення

Одну зі спроб було зроблено відразу після створення в Україні в лютому 2005 року нового уряду. Тоді було заявлено про ліквідацію Департаменту як самостійної структури та передачу його до Мін'юсту. Таке рішення відповідало згаданим вище зобов'язанням. Однак, як і раніше, відразу нове керівництво Департаменту стало наполягати на тому, начебто вже самим виведенням кримінально-виконавчої системи з ведення Міністерства внутрішніх справ зобов'язання перед Радою Європи виконані, що було неправдою.

Проте таку ж позицію проголошували й деякі політики – попри численні нагадування Ради Європи про необхідність виконання зобов'язань у тому вигляді, як вони були проголошені.

Про це свідчить незмінна позиція Ради Європи у цьому питанні. Так, у п. 8 Резолюції ПАРЕ № 1346 (2003) однозначно сказано: **"Асамблея закликає органи влади України: ...завершити перевід всієї пенітенціарної системи у підпорядкування Міністерства юстиції..."**

В іншій Резолюції Парламентської Асамблеї РЄ № 1466 (2005) про виконання обов'язків та зобов'язань Україною в п. 13.7 говориться:

"Асамблея закликає владу України:

13.7....завершити передачу Державного департаменту з питань виконання покарань у ведення Міністерства юстиції, як це передбачено у висновку190;

Слід відмітити, що певні заходи, спрямовані на виконання зобов'язань, все ж таки вживалися.

Президент України своїм Указом № 39/2006 від 20 січня 2006 року **“Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи”** затвердив План, який містить й такий пункт:

“із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи здійснити заходи щодо вирішення питань підпорядкованості Державного департаменту України з питань виконання покарань” із терміном виконання 1 квітня 2006 року.

Трохи пізніше Постановою Кабінету Міністрів України від 17 травня 2006 року № 683 **«Про внесення змін до переліку центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом міністрів України через відповідних міністрів»** було визначено, що діяльність Державного департаменту України з питань виконання покарань спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції.

Таке *«спрямування та координація»* здійснюється Міністром юстиції шляхом:

- формування держаної політики у відповідній сфері та контролю за її реалізацією центральним органом виконавчої влади;
- внесення на розгляд Кабінету Міністрів України розроблених центральним органом виконавчої влади проектів нормативно-правових актів та узгодження проектів нормативно-правових актів цього органу;
- визначення порядку обміну інформацією між міністерством та центральним органом виконавчої влади;
- затвердження структури центрального органу виконавчої влади;
- отримання звітності центрального органу виконавчої влади.

Навесні 2007 року був підготовлений законопроект, який передбачав більш суттєве підпорядкування Департаменту Мін'юсту, натомість через складні політичні події та розпуск Верховної Ради він не був розглянутий.

Кабінет Міністрів 11 липня 2007 року ухвалив Постанову № 916, якою затвердив нове Положення про Департамент. Цим документом передбачається, що керівник відомства призначатиметься КабМіном за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозиції Міністра юстиції. Своїм Указом №667/2007 від 28.07.2007 Президент України призупинив дію цієї Постанови Кабміну. В Указі зазначається, що *"нормативно-*

правовим актом Кабінету міністрів визначено правові основи діяльності Державного департаменту з питань виконання покарань. Це не відповідає нормам п.14 ч.1 ст. 92 Конституції, за якими організація і діяльність органів і установ виконання покарань визначаються виключно законом".

Таким чином попри щорічні нагадування з боку Ради Європи залишається протягом майже дев'яти років не виконаним до кінця зобов'язанням України переведення пенітенціарної служби в підпорядкування Мін'юсту.

ПЕРСОНАЛ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Законом визначена загальна чисельність персоналу, який потрібен для нормального забезпечення діяльності установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та лікувально-трудових профілакторіїв, в розмірі 33% від загальної кількості осіб, які утримуються в установах відомства. Персонал кримінально-виконавчих інспекцій має складати 5% від числа осіб, які є на обліку. Згідно положень Закону України «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України» штатна чисельність посад персоналу, який утримується за рахунок бюджетних коштів, мала б складати 61735 посад у той час, як нині цей показник становить 46554,5 одиниць (75,4%). Реально штатна чисельність персоналу, тобто кількість робітників, які можуть бути на даний момент прийняті на роботу та яким забезпечена зарплатня, менше та складає останніми роками 72-75% від потреби. Разом з тим, фактично число робітників (укомплектованість) зазвичай ще нижче, ніж штатна чисельність, на 5-8%.

Персонал включає дві основні категорії робітників – атестований персонал та вільнонайманий персонал. Динаміка чисельності персоналу представлена в таблиці 7.

Таблиця 7

Динаміка чисельності персоналу кримінально-виконавчої служби

	01.01.1999	01.01.2001	01.01.2002	01.01.2003	01.01.2005	01.01.2006	01.11.2006
Штатна чисельність (бюджет + виробництво)	54 787	48 011	48 315	48 074	47 767	49 185,5	52 336
% від встановленої законом штатної чисельності	Даних немає	73%	72,3%		74%	75%	75,4%
В тому числі:							
- атестованих	29 571	35 586	36 468	36 413	35 791	37 061	38 980
- тих, що не мають спеціальних звань	25 216	12 425	11 847	11 661	11 976	12 124,5	13 356
Укомплектовано (реальна чисельність персоналу)	Даних немає	45 221	45 884		45 101,5	45 980	Біля 48 250
Некомплект / % від штатної чисельності	Даних немає	2790 / 5,8%	2431 / 5,0%		2665,5 / 5,6%	3205,5 / 6,5%	Біля 4 080 / 7,8% :

За даними Департаменту, станом на 01.01.2007 року реально загальна штатна чисельність персоналу кримінально-виконавчої служби складає 52,4 тис. осіб. При цьому кількість штатних посад на виробництві колоній станом на 01.11.2006 року складала 5756,5, в той час, як за рік до цього станом на 01.01.2006 року вона становила 6301,5 одиниць. Некомплект штатної чисельності персоналу складає 7,8% і є найбільш великим за останні десять років.

Склад та характеристика персоналу, а також розподіл джерел фінансування різних категорій працівників департаменту станом на 01.11.2006 року наведено у таблиці 8.

Інші характеристики персоналу кримінально-виконавчої служби наступні.

Стаж роботи від 3 до 10 років мають більше 15 тисяч робітників.

За минулі декілька років збільшилась частка осіб середнього та старшого начскладу, які мають вищу освіту - з 60,8% до 68,6%, а також частка працівників, які навчаються у вищих навчальних закладах 3-4 рівня акредитації, - з 6,7% до 9,9%.

З числа молодшого начскладу 23% (5121 осіб) мають вищу освіту, 1716 молодших інспекторів продовжують навчання у вищих навчальних закладах..

За віком половина персоналу з числа осіб рядового та начальницького складу – це особи у віці від 30 до 45 років, 46% - до 30 років, 2,6% - від 45 до 50 років, 0,4% - від 50 до 55 років, 0,1% - старше 55 років. Ці дані свідчать про те, що зберігається тенденція, коли працівники кримінально-виконавчої служби по досягненню пенсійного віку не залишаються працювати в системі.

За фахом та кваліфікацією працівники розподіляються таким чином:

- юристи – 3457 (27,6%),
- інженери – 31295 (25,5%),
- педагоги – 1473 (11,8%),
- медичні працівники – 1317 (11,5%),
- військові – 906 (7,2%),
- економісти – 681 (5,4%),
- психологи – 285 (2,3%).

Підготовка фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби здійснюється в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (спеціальність «Правознавство»), Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна (спеціальність «Психологія», «Соціальна робота»), а також в Чернігівському юридичному коледжі Департаменту (спеціальності «Правоохоронна діяльність», «правознавство»).

Кількість штатних посад станом на 01.11.2006	Усього	З них			
		Бюджет		Виробництво	Інші види утримання
		Разом	у т.ч. спецфонд		
<i>Посади осіб рядового і начальницького складу</i>					
- вищий	20	20			
- старший	7539	7022	60	517	
- середній	5910	5347	87	563	
- молодш. і рядовий	24921	24815	7	81	25
- перемінний склад (навч. заклади -стаціон.навч.)	590	590			
Загалом	38980	37794	154	1161	25
<i>Посади працівників, які не мають спеціальних звань</i>					
- керівники і фахівці	7838,5	3673,5		4165	
у т.ч. держслужбовці	2115	2115			
- службовці	5517,5	2147,5		430,5	
- робітники		2939,5			
Загалом	13356	8760,5		4595,5	
Усього штатних одиниць персоналу	52336	46554,5	154	5756,5	25

Первинну підготовку та підвищення кваліфікації персонал кримінально-виконавчої служби проходить в Білоцерківському та Дніпродзержинському училищах професійної підготовки з 18 категорій. Терміни такого навчання: первинна підготовка – 60, 45 або 90 днів (залежно від категорії працівників); підвищення кваліфікації – 30 днів. Щорічно такі види підготовки проходять близько 4000 осіб. Нещодавно відкрите ще одне училище для молодшого персоналу в Хмельницькій області.

За інформацією Департаменту, щорічна потреба в спеціалістах складає понад 740 осіб, в тому числі – 375 осіб за спеціальністю «правознавство», 110 – психологія та педагогіка, 258 – за іншими спеціальностями. В цілому існуюча система освіти може цілком задовольнити наявну потребу.

ФІНАНСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ

Фінансування кримінально-виконавчої служби України з Державного бюджету України тривалий час залишається недостатнім і в середньому становить 25 - 45 відсотків від нормативної потреби (2000 р. - 25,1%, 2001 р. - 39,2%, 2002 р. - 24,5%, 2003 р. - 43,8%, 2004 р. - 37,3%, 2005 р. - 44,0%, 2006 р. - 45,2%).

Мінімальна розрахункова потреба в асигнуваннях із загального фонду бюджету для Департаменту на 2007 рік визначена в сумі 2663,5 млн. грн., з неї поточні видатки повинні складати 2083,8 млн. грн. та капітальні видатки - 576,7 млн. грн. Натомість Міністерством фінансів України передбачено у державному бюджеті для відомства на 2007 рік лише 1410,9 млн. грн., що забезпечує потребу на 51%, у т.ч. забезпечена потреба в заробітній платі - на 79,4%, в харчуванні засуджених та ув'язнених – на 53,8 %, в придбанні медикаментів – на 27,8%, в забезпеченні речовим майном – на 5,4%, в комунальних послугах та енергоносіях – на 80,7%. На видатки розвитку, які передбачають реформування кримінально-виконавчої служби, у тому числі на покращення умов тримання засуджених та ув'язнених, у проекті бюджету передбачено лише 4,5% від потреби.

Внаслідок неналежного фінансування системи вирішення питань щодо створення необхідних умов тримання засуджених, харчування, медичного та комунально-побутового забезпечення засуджених і осіб, узятих під варту, здійснюється за рахунок відволікання фінансових та матеріальних ресурсів підприємств установ виконання покарань, що негативно впливає на загальний розвиток інфраструктури економічного сектору кримінально-виконавчої служби України.

Натомість щорічно передбачається в обов'язковому порядку часткове фінансування за рахунок надходжень від діяльності промислових підприємств колоній. Так, в 2002 році планувались надходження до 60 млн. гривень, або близько \$ 12 млн. доларів). До того ж утримання засуджених частково сплачується тими з них, хто заробляє роботою на підприємствах або має на своїх рахунках кошти.

Варто підкреслити, що це джерело надходжень доволі ненадійне, оскільки підприємства відомства зазнають великих труднощів з наданням роботи, працею забезпечені біля 20% засуджених. До того ж продукція часто буває не конкурентноздатна та погано реалізовується. Великою мірою причина криється в надто застарілому обладнанні більшості підприємств, відсутності для них економічних пільг. Значна частина засуджених не забезпечена роботою що спричиняє чимало труднощів як для самих засуджених, так і для адміністрації колоній.

УВ'ЯЗНЕНІ ТА ЗАСУДЖЕНІ В УСТАНОВАХ ДЕПАРТАМЕНТУ

Станом на середину 2007 року Державна кримінально-виконавча служба України складалася з центрального апарату, його 25 територіальних органів управління, 182 установ, 703 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, навчальних закладів.

Таблиця 9

		Всього	В т.ч. установи для тримання жінок	
Кількість УВП		136	12	
Списочна чисельність засуджених станом на 01.01.2006 р.		135281	8451	
Всього поступило засуджених протягом 2006 року		54159	3028	
В тому числі	знову засуджених	25062	1836	
	з них раніше відбували покарання	13709	519	
	інші надходження	29097	1192	
Всього вибуло засуджених протягом 2006 року		59046	3489	
В тому числі	Звільнено всього		27538	2225
	З них	по відбуттю строку покарання	9113	570
		умовно-дострокове звільнення і заміна покарання	16335	1394
		по помилуванню	159	71
		осіб, які страждають тяжкою хворобою	525	75
		за амністією	30	0
		на інших підставах	1376	115
	Відправлено всього		31508	1264
	В тому числі	переведено з максимального на середній РБ	235	0
		переведено з середнього на максимальний РБ	370	0
Померло		368	11	
Списочна чисельність на кінець звітного періоду		130394	7990	
З загального числа засуджених	Засуджені за	злочини проти основ національної безпеки	29	1
		умисне вбивство	20698	1482
		умисне тяжке тілесне ушкодження	10685	592
		зґвалтування	2969	15
		розбій	14819	368
		грабіж	14258	540
		крадіжка	42700	1956
		привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	673	105
		хуліганство	3044	58
		військові злочини	95	0
	Відб.позб. волі	вперше	65347	5147
		неодноразово	65047	2843
	По працездатності	працездатних	126604	7672
		інвалідів 3-ої групи	2290	257
		інвалідів 1-ої та 2-ої групи	1500	61
	По суспільним групам	робітників	25846	650
		службовців	3233	217
		працівників сільського господарства	11421	572
		військовослужбовців	211	4
		учнів	3499	116
		працездатних осіб, не працюючих та таких, що не навчаються	80349	4859
		інших	5835	1572
		Засуджені, яким смертна кара помилуванням замінена позбавленням волі		102
	Засуджені, яким визнано за вироком суду примусове лікування (ст.96 ККУ)		6308	262
	В тому числі	алкоголіки	3811	146
		наркомани	2497	116
	Іноземних громадян		2587	116
	В тому числі	дальнього зарубіжжя	85	1
		ближнього зарубіжжя	2502	115
	Осіб без громадянства		1515	90

Станом на 01.01.2007 р. утримувалось в установах системи 160 725 осіб, у тому числі у 32 діючих слідчих ізоляторах – 32,6 тис. ув'язнених, у 136 кримінально-виконавчих установах – 125,6 тис. засуджених (із них 7,6 тис. жінок), в 11 виховних колоніях - майже 2,2 тис. неповнолітніх засуджених та у 2 лікувально-трудовах

профілакторіях – 285 осіб. Зі 136 виправних колоній установ максимального рівня безпеки – 8, середнього рівня безпеки – 78 та мінімального – 24 установи, 6 лікарень та 20 виправних центрів.

В установах тримається 1435 засуджених до довічного позбавлення волі, до того ж у виправних центрах – 4,8 тис. осіб, засуджених до обмеження волі, і в арештних домах, створених, як правило, при деяких СІЗО та на їх базі – 285 осіб.

У будинках дитини при двох жіночих виправних колоніях знаходяться 69 дітей віком до 3-х років, матері яких відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Чисельність ув'язнених в місцях позбавлення волі в Україні доволі значна. В розрахунку на 100 000 населення в Україні тримається в ув'язненні близько 340 осіб, хоча декілька років тому цей показник сягав 400. Для порівняння – в США цей показник складає понад 700, в Росії ще недавно складав майже 650. В країнах Західної Європи він складає біля 100 (наприклад в Австрії, Німеччині, Італії – 85, у Франції – 91, в Бельгії – 75). Значне зростання тюремного населення в Україні відбувалося у першій половині 90-х років минулого століття: якщо в 1989 році в місцях позбавлення волі відбувало покарання 88 807 осіб, то в 1994 – 138 970 осіб, а в 1996 їх число зросло до 172 163 осіб, сягнувши за декілька років 240 тис. осіб.

Динаміка змін чисельності ув'язнених в кримінально-виконавчій системі протягом двох останніх десятиріч наведена в **історграмі 2**.

Крім того, виконуються покарання, не пов'язані з позбавленням волі (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, виправні роботи, громадські роботи, звільнення від відбування покарання з випробуванням) – на обліку 703 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції перебуває 161,5 тис. осіб, з яких 7,8 тис. неповнолітні.

Таким чином, у сфері діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України перебуває 324,1 тис. осіб, взятих під варту, та засуджених до різних видів покарань.

Основні характеристики осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, наведені у **таблиці 9**. Варто відмітити, що криміногенний склад засуджених залишається складним та має тенденцію до погіршення.

В установах виконання покарань тримається понад 20 тис. осіб, засуджених за умисні вбивства, з яких майже 9,7 тис. - за вбивства при обтяжуючих обставинах, 29,1 тис. - за грабїж і розбїй, 20,1 - за злочини у сфері обігу наркотиків, 10,7 тис. осіб - за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень, майже 3 тис. - за зґвалтування, 1,4 тис. - за вимагання, 0,7 - за бандитизм, 3,0 тис. - за хуліганство та 42,7 тис. - за вчинення крадіжки.

Розподіл засуджених до позбавлення волі за віком та за термінами покарання у 2006 році наведений у **гістограмі 3 і гістограмі 4** (див. вставку на стор. 27-28).

Зміни, яких останнім часом зазнала кримінально-виконавча система, спрямовані головним чином на забезпечення прав і основних свобод людини.

Організація охорони здоров'я засуджених здійснюється 105 медичними частинами установ виконання покарань та 22 лікарнями, а ув'язнених - 29 медичними частинами та 3 пунктами охорони здоров'я. Крім того, медичні послуги надаються засудженим і ув'язненим у лікувальних закладах Міністерства охорони здоров'я України.

133 підприємства Державної кримінально-виконавчої служби спеціалізуються на виробництві машин і обладнання для сільського господарства, підйомно-транспортного устаткування, іншої продукції машинобудування та металообробки, виготовлення меблів, швейних виробів, продукції з природного каменю.

Однією з важливих проблем, яка суттєво позначається на рівні дотримання прав засуджених, є доволі недосконалий механізм подання скарг. За дослідженням „Донецького Меморіалу”, проведеному у 2005 році, майже 85% засуджених переконані у наявності цензури, вони наполягають, що скарги на адміністрацію установ легальним шляхом відправити майже не можливо. Про ймовірність такої ситуації свідчать й офіційні відповіді Департаменту. В них зазначається, наприклад, що в 2005 році в управліннях департаменту Вінницької, Волинської, Тернопільської, Полтавської, Херсонської, Черкаської областей з отриманих скарг (від 6 до 67) не визнана обґрунтованою жодна. До Хмельницького управління Департаменту за рік дійшла тільки одна скарга.

Нормативні документи відомства, які регламентують цю сферу відносять у системі, не сприяють ефективності функціонування такого механізму. Спеціальне дослідження та аналіз, виконані адвокатом М. Мінаєвим, наведені вище у розділі „Огляд Законодавства”.

УТРИМАННЯ В СІЗО

Лише в останні роки завантаженість СІЗО помітно зменшилась і склала станом на 01.01.2006 року 33279 осіб, а вже на 01.01.2007 32 619 осіб, в тому числі 1 980 жінок та 1 220 неповнолітніх

Протягом 2006 року до СІЗО надійшло 59559 осіб, при цьому звільнилося з СІЗО 13270 осіб (в 2005 - 15040) - 22,3% (в 2004 - 19,3%) від числа тих осіб, що надійшли до СІЗО.

Чисельність ув'язнених у СІЗО протягом 2000-2004 років трималася на рівні 42-45 тис. осіб. Так, станом на 01 січня 2002 року в СІЗО трималося 43 223 осіб, з них 3 162 (7,3%) жінок та 2 105 (4,9%) неповнолітніх.

У зв'язку зі змінами в законодавстві, дещо змінилася й структура осіб, які утримуються в СІЗО – менше стала частка осіб, що очікують суду, і більше – тих, хто подав апеляційні скарги і чекає на їх розгляд.

Розподіл ув'язнених по кожному СІЗО, їх місткість та дані щодо складу осіб, які в них утримуються, наведені у **таблиці 10**. Лише у восьми з 32 СІЗО (25%) тримається осіб більше, ніж є наявних місць. Утримання в СІЗО осіб, засуджених до довічного позбавлення волі є, як правило, тимчасовим, і пов'язано з тим, що департамент ледь встигає створювати спеціальні блоки для тримання цієї категорії засуджених в

інших колоніях. Після створення таких блоків довічно ув'язнені переводяться в них з СІЗО для подальшого відбування покарання.

Таблиця 10

**Чисельність ув'язнених в СІЗО Держдепартаменту України
в областях станом на 1 лютого 2007 року**

№	Найменування установ	Тримається		Кількість місць за нормою	Фактична заповненість СІЗО + \- до норми	Неповнолітніх	Жінок	Засуджено до ДВП		
		Усього	У т.ч. транзит					Усього	вироки в силі	господарчої обслуги
1	УВП м. Вінниці	1248	55	1535	-287	25	50	326	323	63
2	СІЗО м. Луцька	329	0	405	-76	17	26	1	1	18
3	СІЗО м. Дніпропетровська	2419	163	3382	-963	78	162	13	8	188
4	СІЗО м. Кривого Рогу	943	3	1080	-137	36	84	2	0	52
5	СІЗО м. Донецька	2406	217	1970	436	101	151	60	40	153
6	СІЗО м. Артемівська	1684	0	1630	54	ПО	112	0	0	68
7	СІЗО м. Маріуполя	683	0	693	-10	31	43	0	0	45
8	УВП м. Житомира	1087	3	1959	-872	28	53	168	167	86
9	СІЗО м. Ужгорода	287	0	662	-375	13	7	2	1	20
10	СІЗО м. Запоріжжя	961	51	953	8	36	53	6	1	29
11	СІЗО м. Вільнянськ	602	6	800	-198	22	26	9	9	34
12	СІЗО м. Івано-Франківська	480	52	617	-137	12	28	4	4	17
13	СІЗО м. Києва	2750	68	2850	-100	83	155	24	13	104
14	СІЗО м. Кіровограда	761	22	901	-140	31	49	6	6	42
15	СІЗО м. Сімферополя	1611	5	1484	127	39	119	21	15	85
16	СІЗО м. Луганська	1482	10	1382	100	89	109	14	10	42
17	СІЗО м. Старобільська	517	0	668	-151	17	0	0	0	29
18	СІЗО м. Львова	1201	64	1389	-188	48	87	1	0	67
19	СІЗО м. Миколаєва	939	47	1199	-260	30	69	7	7	44
20	СІЗО м. Одеси	1977	28	1913	64	55	112	23	16	84
21	СІЗО м. Ізмаїла	517	0	704	-187	29	28	0	0	31
22	СІЗО м. Полтави	841	28	982	-141	23	63	10	5	52
23	СІЗО м. Рівне	417	4	599	-182	14	28	1	1	22
24	СІЗО м. Сумн	631	15	518	113	37	46	4	4	28
25	СІЗО м. Чорткова	207	38	406	-199	4	5	2	2	24
26	СІЗО м. Харкова	2628	85	2808	-180	131	97	5	3	139
27	СІЗО м. Херсона	1170	90	912	258	50	88	7	2	41
28	СІЗО м. Хмельницького	551	62	636	-85	15	28	3	0	28
29	СІЗО м. Черкас	598	2	657	-59	11	41	6	2	28
30	СІЗО м. Чернігова	296	0	420	-124	8	31	5	2	18
31	СІЗО м. Н.-Сіверського	155	0	323	-168	3	4	0	0	17
32	СІЗО м. Чернівці	422	0	555	-133	11	29	1	1	21
УСЬОГО		32800	1118	36992	-4192	1237	1983	731	643	1719

Попри сказане, міра застосування такого запобіжного заходу як тримання під вартою залишається надто високою.

Доволі часто така міра застосовується до осіб, які скоїли нетяжкі злочини, проте їх утримання в СІЗО зумовлене «зручністю» для слідства, оскільки підсудний завжди «під руками». а не тому, що не застосовувати таку міру не можливо.

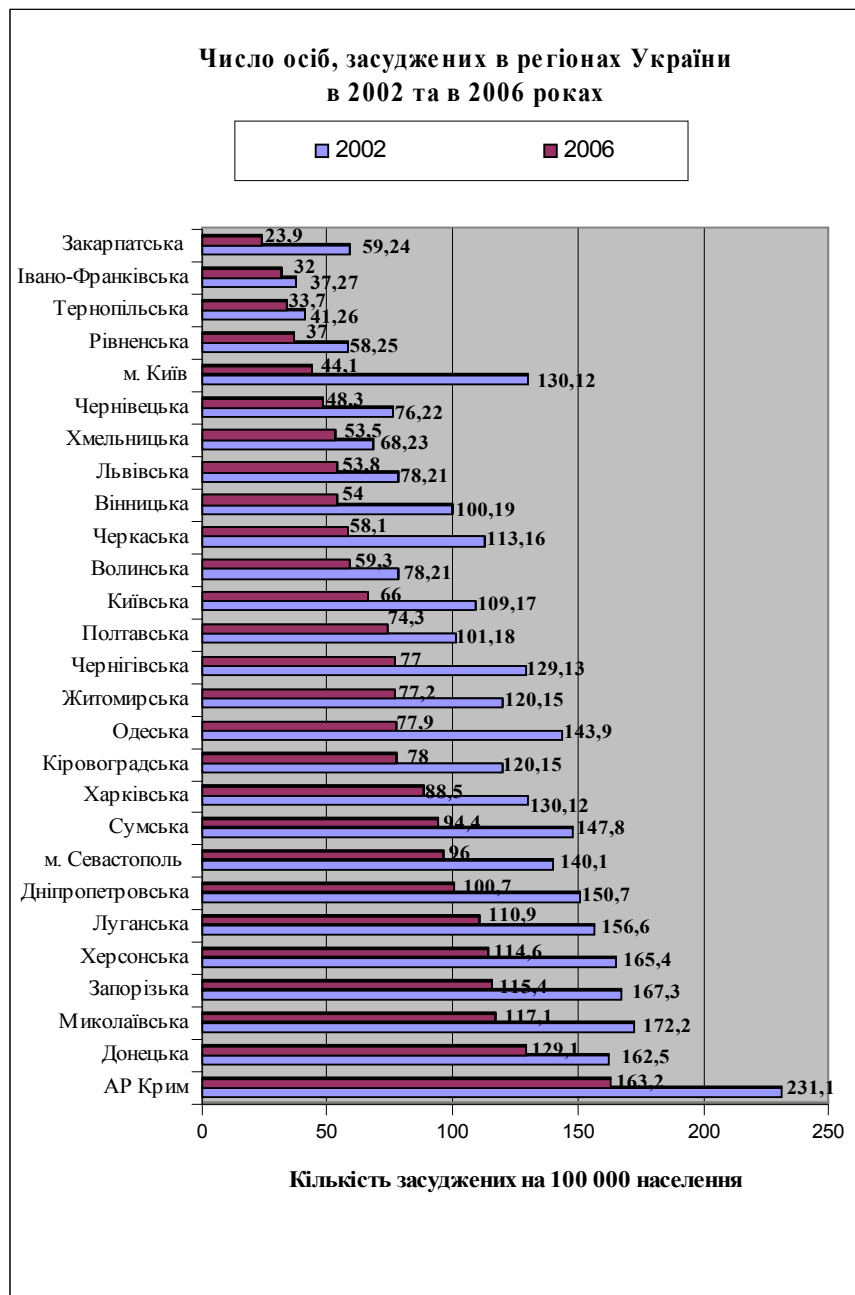
Про невиправданість надмірного застосування тримання під вартою свідчать й статистичні дані, наведені у таблиці 11. Серед головних причин, з яких особи звільнилися з СІЗО – призначення їм покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також призначення покарання у вигляді позбавлення волі, але на відносно короткий термін – як правило, такий, який утримувана особа вже відбула, перебуваючи у СІЗО. Протягом року звільнюється з СІЗО майже кожний четвертий з тих, хто туди потрапляє. Очевидно, що злочини, за які вони засуджені, не є такими, що тягнуть суворе покарання.

Таблиця 11

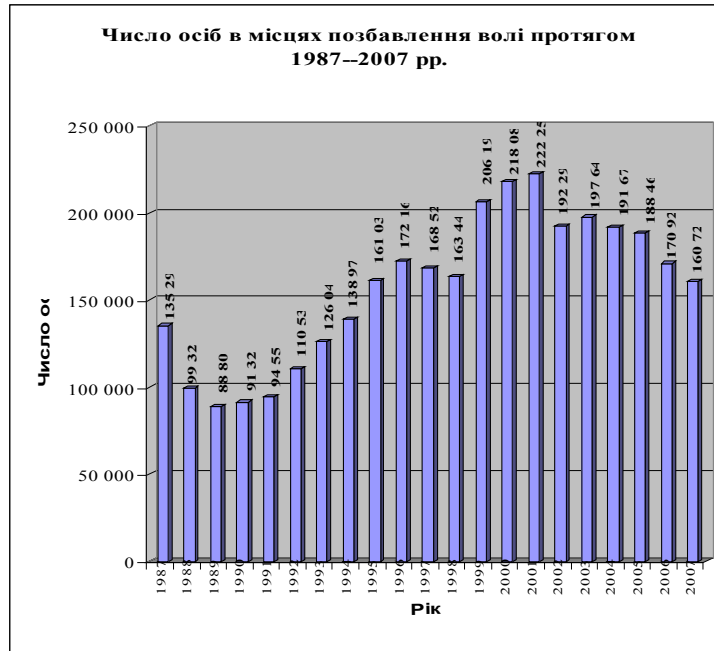
3 СІЗО було звільнено	2002 г	2003	2004	2005	2006
Усього	15 379		14 186 / 19,3%	15 040	13270 / 22,3%
% до загального числа осіб, що надійшли до СІЗО					
У зв'язку із застосуванням судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	8600	8405	8392	8487	7346
У зв'язку зі міною запобіжного заходу на більш м'який	2702	2 686	2103	2250	2109
У зв'язку із закінченням терміну покарання (включаючи умовно-дostroкове звільнення)	3881	4 038	3604	3987	3673
У зв'язку с припиненням справ судами та за виправдувальними вироками	115	77	46	293	120
У зв'язку с припиненням справ органами слідства та дізнання	81				

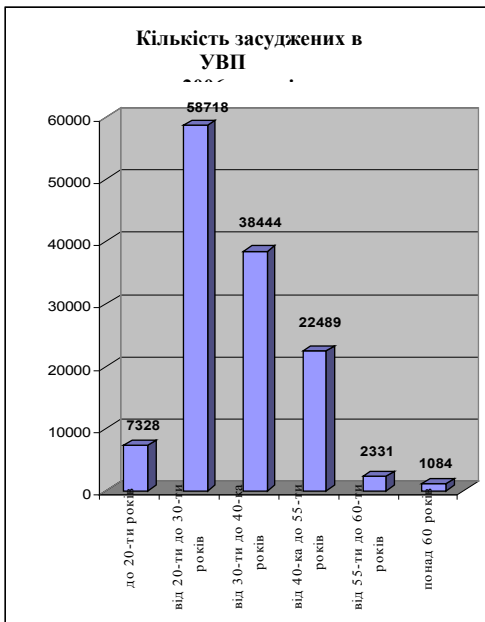
Діаграма „Структура кримінальних покарань у 2006 році”

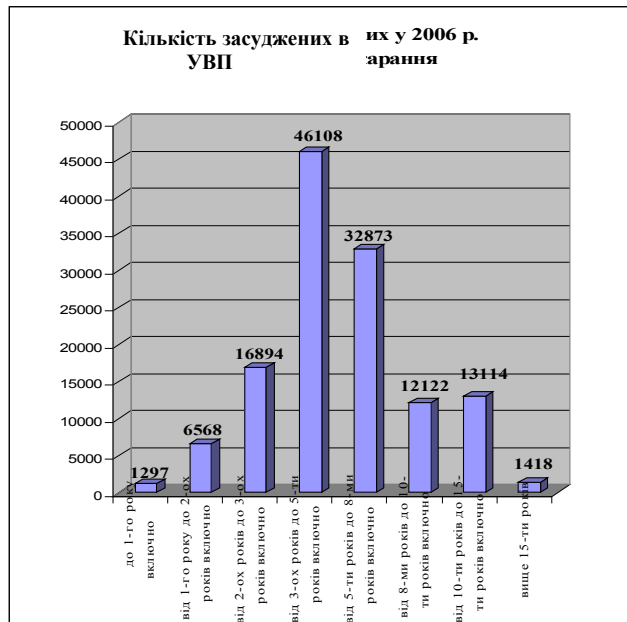
Гістограма 1

Гістограма 2

Гістограма 3

Гістограма 4

Гістограма 5

УТРИМАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

В Україні **10 виховних колоній** для неповнолітніх: дев'ять – для підлітків і одна (у Мелітополі Запорізької області) - для дівчат. Одинадцять – Маріупольська – була закрита восени 2007 року. В них станом на 01 січня 2007 року утримувалося 2 215 тис. засуджених (на 01.01.2005 р. – 3 225 осіб), у тому числі 574 особи, яким виповнилось 18 років, а також 120 дівчат. За 2006 рік число неповнолітніх знизилось на 527 осіб. Згідно новому КВК, у виховних колоніях дозволяється тримати та не переводити до дорослих колоній молодих людей віком до 22 років, тоді як раніше ця межа становила 21 рік.

У СІЗО станом на 1 лютого 2007 року трималося 1 237 неповнолітніх.

Злочинність серед неповнолітніх у 2006 році знизилась на 25,5%. Відповідно помітно зменшилась кількість вироків, які передбачають для них позбавлення волі – з 4 810 осіб у 2000 році (24% від числа засуджених неповнолітніх) до 2,7 тис. осіб, або 19,3%. Додатково про злочинність серед неповнолітніх див. вище у розділі „Злочинність та проблеми затримання”, а судову статистику щодо них див. вище у розділі „Кримінальне судочинство”.

Необхідно відзначити, що в Україні досі відсутні ювенальні, тобто спеціалізовані суди для підлітків, і **їх судять як дорослих**. Доволі мало застосовуються до них альтернативні позбавленню волі запобіжні заходи або покарання. Наприклад, покарання у вигляді громадських робіт в червні 2007 році із загального числа 1712 осіб відбувало лише 64 неповнолітніх або біля 4% від тих, хто отримав таке покарання.

Більше половини неповнолітніх засуджені за крадіжки, кожен четвертий – за розбій або грабіж, 97% засуджених неповнолітніх покарання у вигляді позбавлення волі відбувають вперше, але майже 40% раніше мали покарання, не пов'язане з позбавленням волі. У виховних колоніях функціонують загальноосвітні середні школи і професійно-технічні училища. Щорічно у виховних колоніях проводиться фестиваль самодіяльної художньої творчості неповнолітніх осуджених «Калина червона».

ЖІНКИ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Станом на 01.01.2007 р. в 13 жіночих виправних колоніях перебувало 7 597 жінок (на початок 2006 року – 8 451, на 01.01.2005 - 9 265). У двох колоніях для дорослих засуджених жінок є Будинки дитини – в Одесі та у Чернігові.

Кількість жінок, засуджених за вчинення всіх видів злочинів, зменшується приблизно такими ж темпами, як і кількість засуджених взагалі. Якщо в 2000 році засуджена 31 912 жінка (13,82% від загального числа засуджених в країні), то в 2002 – 24 076 жінок (12,4%), а в 2006 році – 20,9 тис., або 13% від загальної кількості за суджених (на 7,9% менше, ніж у 2005 р.).

Поступово зменшується й кількість жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Динаміка зміни чисельності засуджених жінок в місцях позбавлення волі в Україні відображена в **гістограмі 5** (див.вставку на стор.27). Очевидно, що з 2000 року кількість жінок за ґратами знизилась на 32% - з 11 196 осіб до 7 597 осіб.

Нижче наведений криміногенний і соціально-демографічний склад жінок, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі станом на 1.01.2007 р. (в дужках для порівняння – дані за 2001 рік)

У 13 виправних колоніях трималися жінки, засуджені за:

- умисне вбивство	- 18,5% (22%)
- умисне спричинення тяжких тілесних пошкоджень	- 7,4% (6%)
- розбій	- 4,6% (6%)
- грабіж	- 6,8% (5%)
- крадіжка	- 24,5% (35%)
- розкрадання державного майна шляхом привласнення, розтрати, зловживання службовим положенням або шляхом шахрайства	- 1,3% (2%)
- хуліганство	- 0,7% (1%)

За термінами покарання засуджені жінки розділилися таким чином:

- до 1 року включно	- 1,4% (3%)
- від 1 року до 2 років включно	- 7,1% (10%)
- від 2 до 3 років включно	- 17,3% (21%)
- від 3 до 5 років включно	- 34,2% (32%)
- від 5 до 8 років включно	- 27,2% (22%)
- від 8 до 10 років включно	- 6,9% (7%)
- від 10 до 15 років включно	- 5,7% (5%)
- більше 15 років	- 0,2%

Жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі вперше - 5 147, або 64,4% (у 2001 – 66%), неодноразово осуджених – 2843, або 35,6% (34%). Довічне ув'язнення відбуває 14 жінок (на початку 2003 року – 7 жінок). Серед них працівників сільського господарства – 572 жінки, службовців – 217, 116 учнів та більше 4,8 тис., або майже 2/3 – працездатні особи, які ніде не працюють та не навчаються.

За віковими категоріями жінки розподіляються так:

- до 20 років	3,6% (3%),
- від 20 до 30 років	35,0% (35%),
- від 30 до 40 років	34,2% (34%),

- від 40 до 55 років 23,4% (23%),
- від 55 до 60 років 2,4% (3%),
- від 60 років 1,4% (2%).

Осіб, які страждають на алкоголізм – 146 осіб, на наркоманію – 116. За даними дослідження, проведеного у 2001 році, із загального числа засуджених жінок 15% втратили соціально-корисні зв'язки, 28% не одержують посилок, 56% не мають тривалих побачень з рідними, мають дітей у віці до 6 років 10%, 25% не мають робочих спеціальностей, 6% не мають житла, 3% позбавлені батьківських прав.

ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ АРЕШТУ ТА ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ

Одним з покарань, яке стало застосовуватися з набранням чинності новим КК України, є арешт. Згідно ст. 60 КК, воно полягає в триманні осудженого в умовах ізоляції і встановлюється на термін від одного до шести місяців. Відбувається воно в спеціальних арештних будинках. Оскільки на даний час таких будинків в Україні немає, це покарання відбувається в і СІЗО, де створюються спеціально для цього відокремлені приміщення.

В арештних домах утримувалося станом на 01.01.2007 р. 285 осіб, а протягом 2006 року було засуджено до такого покарання 1 994 осіб. У 2001 році в Україні таке покарання одержала 781 особа, а в середньому одержують щорічно близько 1% осуджених.

Особи, засуджені до обмеження волі, відбувають покарання у виправних центрах. Таких центрів створено вже 20, і станом на 01.01.2007 р. в них утримувалося 4,8 тис. осіб. Вироки до обмеження волі винесені у 2006 році стосовно 3 415 осіб. Динаміку застосування покарань у вигляді арешту та обмеження волі можна відслідкувати за даними **таблиці 4**.

Покарання у вигляді обмеження волі полягає в *«триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за ним нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці»*. Призначається обмеження свободи, згідно ст. 61 КК України на термін від одного до п'яти років. Практика застосування досить обмежена, щоб можна було оцінити його ефективність.

Не суворі умови тримання призводять до того, що є непоодинокі випадки, коли засуджені покидають виправні центри. Станом на 1 червня 2007 року було оголошено у розшук 21 особа.

ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, у Департаменті покладено на Кримінально-виконавчу інспекцію (далі – КВІ). Станом на 1 січня 2006 року вона складалася з 703 підрозділів із штатною чисельністю 1732 працівника, що становить 22% від потреби, передбаченої законом. Із введенням у 2001 році у дію нового Кримінального кодексу, значення покарань, альтернативних позбавленню волі, стало зростати. Відчутно стала зростати й кількість осіб, які перебувають на обліку в КВІ.

За 2006 рік по обліку кримінально-виконавчої інспекції Департаменту пройшло 277,5 тис. осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (за 2005 рік – 316505 осіб). Станом на 1 червня 2007 року перебувало на обліку КВІ – 159805 таких засуджених, з яких звільнені від відбування покарання з випробуванням – 144862 осіб, неповнолітніх – 7139.

Середнє навантаження на штатного працівника територіального підрозділу кримінально-виконавчої інспекції становить 74 засуджених (рік тому – 98), у деяких інспекціях це число доходить до 150. Відповідно до Закону України "Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України" один працівник кримінально-виконавчої інспекції повинен здійснювати контроль не більше, ніж за 20 засудженими.

Чисельність засуджених до окремих покарань по регіонах станом на 1 червня 2007 рік наведена у **таблиці 12**.

Під час перебування на обліку у КВІ скоїли нові злочини у 2007 році 1031 особа, або 0,49% від числа тих, що пройшли по обліку КВІ (за попередній рік – 1010 осіб), з них 106 неповнолітніх.

Протягом останніх півтора десятиліття простежується постійне збільшення частки таких покарань, як відстрочення вироку і умовне засудження. Їх сумарне застосування зросло з 22,1% в 1991 році до 45,9% в 2000 році. Якщо вважати новий вид покарання звільнення від покарання з випробуванням певною аналогією умовного засудження і відстрочки виконання вироку, то очевидно, що його застосування перевищило сумарний показник двох попередніх покарань за 2000 рік (**див. таблицю 13**).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням призначається, якщо суд, враховуючи тяжкість злочину і інші обставини справи, суд вважатиме можливим виправлення засудженого без відбування покарання. Суд встановлює термін для перевірки намірів засудженої особи. У 2006 р. судами було звільнено від відбування покарання з випробуванням 94 428 осіб – 58,7% від загального числа засуджених за кримінальні злочини (у 2004 – 122 864 особи, або 60,0%).

Виправні роботи станом на 01.06.2007 р. виконували 5 306 засуджених, найбільше – в Донецькій та Сумській областях (відповідно 15,2% та 8,4%) – майже чверть усіх засуджених до цього покарання. Виправні роботи виконуються за місцем роботи засудженого. Їх застосування протягом десятиліття неухильно знижується (**див. таблицю 13**).

Разом з тим, в останні роки спостерігається тенденція збільшення застосування штрафів: у відсотковому відношенні рівень їх застосування утричі перевищив показник 2000 року, хоча залишається

вдвічі менше за рівень 1995 року. Цілком логічно припустити, що вказані тенденції є віддзеркаленням соціальних умов, які суттєво погіршали на початку десятиліття: у багатьох громадян відсутність роботи, а значить і доходів, не дозволяє широко застосовувати виправні роботи та штраф.

Таблиця 12

**Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі
станом на 1 червня 2007 року**

№ з/п	Регіон	Пройшло по обліку у звітному періоді	Перебувало на обліку станом на 01.06.2007	з них неповнолітніх	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	громадські роботи	Виправні роботи	Звільнення від відбукання покарання з випробуванням	Середнє навантаження на одного працівника КВІ
1	АР Крим	10886	8271	409	441	81	362	7381	75
2	Вінницька	7148	5538	220	252	49	253	4977	71
3	Волинська	4183	3233	158	175	43	87	2927	69
4	Дніпропетровська	19347	14808	516	689	96	156	13839	87
5	Донецька	23183	17558	816	925	311	805	15441	87
6	Житомирська	5685	4296	211	185	137	217	3752	62
7	Закарпатська	3576	2804	108	191	5	35	2573	70
8	Запорізька	12730	9526	445	266	60	250	8945	81
9	Івано - Франківська	2859	2172	102	224	127	200	1617	52
10	м.Київ та Київська	14155	11126	499	674	74	305	10058	80
11	Кіровоградська	5505	4088	221	103	35	93	3854	68
12	Луганська	15098	11268	457	442	79	389	10342	79
13	Львівська	6717	5354	297	317	35	183	4819	73
14	Миколаївська	7858	5841	283	211	75	277	5271	78
15	Одеська	11590	9082	389	279	39	72	8680	80
16	Полтавська	7559	5558	188	252	71	180	5030	69
17	Рівненська	3447	2650	170	97	23	71	2457	63
18	м. Севастополь	1665	1269	49	38	2	35	1194	75
19	Сумська	3883	2950	174	228	107	446	2169	57
20	Тернопільська	2230	1745	73	146	22	89	1486	45
21	Харківська	15314	11560	636	445	44	150	10911	76
22	Херсонська	7403	5586	204	242	42	129	5167	73
23	Хмельницька	5207	4044	155	290	43	145	3565	66
24	Черкаська	5228	3838	131	151	3	117	3559	65
25	Чернігівська	5099	3826	141	260	90	150	3326	63
26	Чернівецька	2398	1814	87	162	19	110	1522	53
УСЬОГО		209953	159805	7139	7685	1712	5306	144862	74

Одним з нових видів кримінальних покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, є громадські роботи. В 2002 році до цього покарання засуджено 1794 особи, а у 2006 році вдвічі більше – 3 914 особи.

Згідно ст. 56 нового КК, громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи або навчання час безкоштовних суспільно корисних робіт, від яких визначають органи місцевого самоврядування. Вони встановлюються на термін від шістдесяти до двохсот сорока годин і можуть відбуватися не більше чотирьох годин на день. Не дивлячись на відсутність практики застосування даного виду покарань, суди стали застосовувати його досить активно.

Таблиця 13

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
умовно	7 208	9 281	18 054	19 513	25 550	38 701	41 890	43 540	47 022	54 550	45 683	2125	388	-	-	-
%	6,6	8,1	11,8	11,2	12,0	16,0	17,6	18,7	21,2	23,6	21,0%	1,1	0,2	-	-	-
Відстрочка покарання	16 882	19 635	33 612	33 703	37 719	50 624	50 131	50 311	49 044	51 653	35 716	755	250	-	-	-
звільнено від покарання з випроб.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100192	111299	122864	103625	94 428
%	15,5	17,0	22,0	19,3	17,7	20,9	21,1	21,6	22,1	22,3	16,4%	0,4 51,6	0,1 55,3	60,0	58,6	58,7
Виправні роботи	24 148	21 880	25 978	22 096	25 585	29 118	31 569	21 695	26 736	17 802	11 392	4 390	3 292	2 828	2 111	1 735
%	22,2	19,0	17,0	12,6	12,0	12,0	13,3	9,3	12,0	7,7	5,2	2,3	1,6	1,4	1,2	1,1
штраф	14 793	12 958	16 246	17 554	37 672	31 666	23 304	13 886	8 770	6 649	7 231	10 510	8915	11 393	11 668	14 196
%	13,6	11,2	10,6	10,0	17,7	13,1	9,8	6,0	3,9	2,8	3,3	5,4	4,4	5,6	6,6	8,8

Слід зазначити, що покарання у вигляді громадських робіт передбачене лише в 13 статтях КК, причому не самих часто вживаних. Найчастіше таке покарання одержують за порушення операцій з металобрухтом. Проте громадські роботи порівняно широко застосовуються при призначенні покарань і по інших статтях – як покарання, яке застосовується у порядку статті 69 Кримінального кодексу – тобто нижче за нижчу межу, встановлену для певного виду покарання. Зокрема, в 2002 році більше сотні вироків винесено за ст. 185 (крадіжка), більше десятка за ст. 296 (хуліганство), хоча по цих статтях застосування громадських робіт не передбачено.

Варта уваги й відмінність застосування цього покарання залежно від регіонів. У червні 2007 року у Донецькій, Житомирській, Івано-Франківській та Сумській областях відбувалося таке покарання майже 40% всіх засуджених до цієї міри.

Активно застосовується й таке покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України). Таке покарання відбували у червні 2007 р. 7885 осіб, а засуджено було у 2006 році до нього 2 950 осіб, або 1,8% від загального числа засуджених за кримінальні злочини.

Середнє навантаження на одного штатного працівника місцевого підрозділу кримінально-виконавчої інспекції коливається від 45 засуджених у Тернопільській області до 87 у Донецькій та Дніпропетровській областях.

МЕДИЧНІ ПРОБЛЕМИ

За даними Департаменту, у місцях позбавлення волі на 01.01.2007 року перебувало 4695 ВІЛ-інфікованих осіб, а також близько 7,6 тис. хворих на активну форму туберкульозу. Неухильно росте частка ВІЛ-інфікованих ув'язнених, що, імовірно, пов'язане з існуючими тенденціями в розвитку цієї інфекції і на волі.

Протягом 2006 року під час перебування в установах Департаменту вмерла 741 особа, з них 44 випадки суїциду. Смертність складає 4,6 осіб на 1 тис. ув'язнених (у середньому по країні – 16,0).

Смертність у місцях позбавлення волі є показником, який в інтегральному вигляді відбиває результативність зусиль держави щодо дотримання права на життя. Дані про захворюваність і смертність в установах Департаменту з питань виконання покарань за останні кілька років, надані правозахисній організації «Донецький Меморіал» самим відомством, приведені в таблиці 14.

З огляду на помітні зміни від року до року загальної чисельності осіб, що знаходяться в установах Департаменту, представляється виправданим порівнювати не абсолютні дані, а в розрахунку на 1 тис. ув'язнених.

Аналіз наведених у таблиці даних свідчить, що в 2006 році (відомості станом на 01.01.2007) смертність знизилася, але тільки в порівнянні з попереднім 2005 роком (з 5,08 до 4,61), разом з тим вона все-таки залишається вище рівня 2003-2004 років.

Яких-небудь точних відомостей про причини смерті немає, однак цілком обґрунтовано можна припустити, що основна причина, за якою вмирають ув'язнені – це хвороби, насамперед, туберкульоз. Чи був такий результат неминучий у всіх випадках, сказати неможливо. Для цього необхідно проводити спеціальні дослідження. Однак динаміка зміни смертності показує, що помітних успіхів і змін в останні роки в установах виконання покарань – усупереч твердженням керівництва відомства – не спостерігається.

Таблиця 14

Захворюваність і смертність в установах Департаменту

Показники	1.1.2004	1.1.2005	1.1.2006	1.1.2007
Кількість осіб в місцях позбавлення волі	191 677	188 465	170 923	160 725
Померло	824	808	868	741
На 1 тис. ув'язнених	4,30	4,29	5,08	4,61
Випадків суїциду	41	44	40	44
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,23	0,23	0,27
Хворих на туберкульоз в активній формі	9 080	10 198	9 020	біля 7,6 тис.
На 1 тис. ув'язнених	47,37	54,1	52,77	47,28
ВІЛ-інфікованих	1 917	3 568	4 058	4 695
На 1 тис. ув'язнених	10,0	18,93	23,7	29,2

АМНІСТІЯ ТА ПОМИЛУВАННЯ

У перші роки незалежності в Україні амністії застосовувалися по кілька разів в рік., проте потім Закон «Про застосування амністії в Україні» встановив, що амністія може застосовуватися не більше одного разу на рік. З тих пір амністії проводяться в середньому раз на два роки, остання – влітку-восени 2007 року.

Амністія, проведена в 2005 році, торкнулася 32 614 осіб. З колоній та СІЗО було звільнено 8 414 осіб, ще 24 942 особи були зняті з обліку Кримінально-виконавчою інспекцією (газета "Закон й обов'язок"

№42, жовтень). За амністією 2003 року теж було амністовано майже 32 тис. осіб, у тому числі вийшли на волю 5 032 особи.

Основні показники, що характеризують останні три амністії в Україні, приведені в **таблиці 15**.

ПОКАЗНИКИ	2000	2001	2003	2005
Загальне число справ, розглянутих судами по амністії	38 988	61 490	33 467	32 614
Число осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі	11 944	28 818	5 032	8 414
Число осіб, яким термін позбавлення волі, що залишився, скорочений	2 192	1 216	1 482	
Число осіб, звільнених від покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	23 420	28 853	25 893	24 942
Число осіб, кому відмовлено в застосуванні амністії	1 432	2 470	1 155	

Додатково до відомостей, поміщених в таблиці, про ці амністії можна сказати наступне.

Напередодні набрання чинності новим Кримінальним кодексом **влітку 2001 року** була проведена амністія, за якою з загального числа амністованих звільнилися з місць позбавлення волі 28 818 осіб, при цьому невідбуту частку покарання у вигляді позбавлення волі замінили на умовне з випробувальним терміном **15 349** з них. З місць позбавлення волі по амністії звільнилися **298** неповнолітніх, **2 038** жінок, **343** осіб, які мали дітей-інвалідів або неповнолітніх дітей, **18** осіб, які мали батьків у віці старше 70 років або батьків-інвалідів I групи, які потребують стороннього догляду, **33** осіб похилого віку, **241** хворий на туберкульоз в активній формі, у кого припинилося виділення збудників туберкульозу.

При цьому відразу після звільнення з місць позбавлення волі було всього працевлаштовано близько 3,6 тис. осіб, зокрема за допомогою центрів зайнятості всього 886 особи

Приблизно таке ж співвідношення між категоріями звільнених осіб є і під час наступних амністій.

Право застосування помилування належить в Україні Президентіві. Для цього створена Комісія з помилування, яка готує матеріали про помилування щодо осіб, які з таким проханням звертаються до Президента. Однак склад Комісії та її діяльність до 2005 року зовсім не оприлюднювалися. На запити надати інформацію про роботу комісії її голова відмовляв, посилаючись на те, що Комісія – орган при Президентіві та статистики не веде. В 2005 році ухвалена Президентом нова редакція Положення про комісію (у січні - вперше, а потім вдруге – у липні), оновлений та опублікований її склад. Раніше в середньому за рік одержували помилування близько 500 осіб. У 2005 році помилувано Президентом 447 осіб. Відомості про помилуваннях – за які злочини вони були засуджені, скільки взагалі звертається осіб на рік з проханням про помилування – відсутні.

ДОПОВІДІ КЗК

У 1997 році Україна ратифікувала Європейську Конвенцію з попередження тортур та негуманного або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Механізмом перевірки виконання будь-якою країною вимог Конвенції є періодичні візити Комітету із запобігання тортур (КЗК). Зазвичай такі візити відбуваються для кожної країни раз на чотири роки, проте делегації Комітету відвідували Україну в 1998, 1999 і 2000, 2002 та 2005 роках.

Оприлюднення перших трьох Доповідей КЗК за підсумками візитів делегації Комітету до України в 1998-2000 роках і трьох Звітів уряду відбулося на початку жовтня 2002 року. Їх публікацію у повному обсязі здійснив тільки „Донецький Меморіал”.

З часом були оприлюднені й Доповіді КЗК за результатами 4-го та 5-го візитів.

У своїх Доповідях Комітет піддав серйозній критиці багато аспектів тримання осіб в ув'язненні або в закритих установах. Часте застосування побиття в міліції при затриманні, застосування витончених тортур при допитах в міліції, погані умови тримання ув'язнених в місцях позбавлення волі, особливо в СІЗО, переповненість місць ув'язнення, безліч інших недоліків, які стосуються харчування ув'язнених, медичного обслуговування, поводження з ними персоналу установ виконання покарань, утримання довічно ув'язнених – далеко не повний перелік наданих уряду України зауважень за підсумками візитів делегації Комітету. Під час останніх візитів делегація Комітету відзначала певний прогрес у вирішенні наявних проблем, проте визнає його за все ще недостатній.

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ДЕПАРТАМЕНТУ

За останнє десятиріччя значно зросла кількість громадських організацій та фондів, які співпрацюють з установами виконання покарань. Вони проводять семінари для засуджених і персоналу, організують надання їм психологічної та правової допомоги, сприяють поліпшенню умов відбування покарання, впровадженню міжнародних стандартів тримання ув'язнених та поводження з ними. Деякі з них допомагають особам, які звільняються з місць позбавлення волі. На сайті Департаменту наведений перелік декілька сот громадських організацій, проте знайти інформацію про конкретні результати їх діяльності практично не можливо.

Натомість за застарілою традицією в більшості випадків, Департамент погоджується на співпрацю з тими громадськими організаціями, які надають матеріальні допомоги колоніям, і уникають конструктивної співпраці з правозахисними організаціями, які підіймають проблеми дотримання прав засуджених.

Громадський контроль за дотриманням прав засуджених мають здійснювати спостережні комісії. Проте вони складаються, як правило, з чиновників, часто існують лише на папері, а тому будь-якого впливу на ситуацію з дотриманням прав людини не мають.

Ще однією громадською структурою є Громадські ради при регіональних управліннях Департаменту. Проте й вони утворені формально і фактично не діють. Їх формальна наявність дає привід керівництву відомства проголосувати широку співпрацю з громадськістю, але численні надзвичайні події в установах системи протягом 2006-2007 років свідчать, що громадськість не має будь-якого помітного впливу на умови тримання засуджених. При цьому керівництво відомства уникає проведення незалежних досліджень, як уникає й залучення до розслідувань гучних подій (голодувань, масових членушкоджень) представників громадськості та інших незалежних структур. Саме тому реальний стан у багатьох сферах діяльності кримінально-виконавчої системи залишається майже невідомим.